

Ir. P.J. Rijk
J. de Rijk

WALCHEREN

Sociaal-economische verkenning van de landbouw

Mededeling Nr. 284

SIGN: L 27-284
EX. NO: A
MLV: P329110

April 1983

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek
Conradkade 175 - 2517 CL Den Haag
Postbus 29703 - 2502 LS Den Haag
Telefoon 070 - 614161

Prijs f 16,75

REFERAAT

WALCHEREN: SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN DE LANDBOUW

Rijk, Ir. P.J. en Rijk, J. de

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1983

72 pag., tab., krt, fig.

Dit rapport geeft een beschrijving van de recente en te verwachten ontwikkeling van de land- en tuinbouwstructuur in het gebied van het landinrichtingsproject Walcheren. De agrarische produktie is hier kleinschalig en zeer divers; ze bestaat voor ongeveer de helft uit akkerbouw en voor één derde uit rundveehouderij. De tuinbouw en de intensieve veehouderij zijn van mindere betekenis.

Hoofdkenmerken van de ontwikkeling zijn: Een vermindering van het aantal bedrijven en arbeidskrachten bij een gelijkblijvend aantal nevenbedrijven, stagnatie in de produktieomvang, groeiende neveninkomsten uit recreatie en een toenemende vergrijzing van de bedrijfshoofden.

Voor de nabije toekomst wordt ongeveer een zelfde vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven verwacht, bij een geringe toename van de produktie.

Landinrichting/Walcheren/Bedrijfsstructuur in de landbouw/Recreatie bij de boer

INHOUD

Blz.

INLEIDING	5
1. DE SOCIAAL-ECONOMISCHE ONTWIKKELING IN WALCHEREN EN HET GEBRUIK VAN DE RUIMTE	7
1.1 Ligging en gebiedsgrootte	7
1.2 Bevolking en werkgelegenheid	7
1.3 Ruimtelijke ontwikkeling	11
1.4 Bodemgesteldheid en klimaat	13
1.4.1 Bodemgesteldheid	13
1.4.2 Klimaat	14
2. BEDRIJVEN EN ARBEIDSKRACHTEN	16
2.1 Bedrijven naar beroepsgroep en de ontwikkeling van het aantal	16
2.2 Het bedrijfstype	18
2.3 Arbeidskrachten	19
2.4 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie	19
3. DE CULTUURGROND	22
3.1 De oppervlakte van de hoofdberoeps- en nevenbedrijven	22
3.2 Rechtsvorm van het grondgebruik en grondprijzen	24
3.3 Het grondverkeer	25
3.4 De verkaveling	26
3.5 Vergelijking tussen de deelgebieden	28
4. PRODUKTIEPATROON EN PRODUKTIETAKKEN	29
4.1 Het grondgebruik en de produktietakken	29
4.2 De omvang van de bedrijven	31
4.3 De akkerbouw	33
4.4 De rundveehouderij	36
4.5 De tuinbouw	38
4.6 De intensieve veehouderij	39
4.7 Vergelijking tussen de deelgebieden	39
5. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	41
5.1 De economische betekenis van de landbouw in het gebied	41
5.2 De arbeidsopbrengst	41
6. DE RECREATIE OP LANDBOUWBEDRIJVEN	43
7. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN	46
7.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven	46
7.2 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlaktestructuur	47
7.3 Ontwikkeling van de produktierichtingen	48
7.3.1 Het grondgebruik	48
7.3.2 De akkerbouw	49
7.3.3 De rundveehouderij	49
7.3.4 De tuinbouw	50
7.3.5 De intensieve veehouderij	51
7.4 Bedrijfsstructuur	51
7.5 De totale produktieomvang en de bedrijfsomvangstructuur	52
7.6 Arbeidskrachten	53
SAMENVATTING	54
SLOTBESCHOUWING	58
BIJLAGEN	63

INLEIDING

Ten behoeve van de voorbereiding van het Landinrichtingsproject Walcheren zal een landbouwstructuuradvies worden opgesteld. Hierin dienen de wensen uit landbouwkundig oogpunt met betrekking tot de inrichting van het gebied tot uitdrukking te komen.

In het kader van deze op te stellen adviesnota heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut verzocht een onderzoek in te stellen naar de sociaal-economische ontwikkeling van de land- en tuinbouw in het gebied.

In deze publikatie zijn de resultaten van dit onderzoek neergelegd. Er is een beeld geschetst van de ontwikkeling in het recente verleden en de huidige situatie, en op basis daarvan wordt ingegaan op de te verwachten toekomstige structuur.

Een groot deel van het rapport (met name hoofdstuk 2, 3 en 4) is gebaseerd op gegevens van de landbouwtelling. Daarnaast zijn er aanvullende gegevens verzameld via streekkenners en andere bronnen.

In hoofdstuk 1 wordt de land- en tuinbouw in het gebied in een ruimer kader geplaatst. Ook wordt er in het kort ingegaan op de bevolkings- en werkgelegenheidssituatie in Walcheren. Ook de planologische ontwikkelingen, de bodemgesteldheid en het klimaat komen aan de orde.

In de hoofdstukken 2, 3 en 4 komen de huidige situatie en de recente ontwikkelingen van de Walcherse land- en tuinbouw aan de orde.

In hoofdstuk 5 (bedrijfseconomische aspecten) wordt de toegevoegde waarde van de Walcherse land- en tuinbouw berekend. Tevens komt de inkomenspositie op de bedrijven aan de orde.

De aparte positie van de recreatie op de Walcherse land- en tuinbouwbedrijven wordt nader belicht in hoofdstuk 6.

In hoofdstuk 7 wordt de onder bepaalde veronderstellingen te verwachten toekomstige ontwikkeling van de land- en tuinbouw voor de komende tien jaar beschreven.

In de samenvatting en slotbeschouwing worden de belangrijkste onderzoeksresultaten, beschouwingen en opmerkingen bij elkaar gezet.

1. DE SOCIAAL-ECONOMISCHE ONTWIKKELING IN WALCHEREN EN HET GEBRUIK VAN DE RUIMTE

1.1 Ligging en gebiedsgrootte

Het in voorbereiding zijnde landinrichtingsproject "Walcheren", waarvan de grenzen samenvallen met die van het studiegebied in dit rapport, betreft praktisch het gehele voormalige eiland Walcheren. Dit met uitzondering van de steden Middelburg en Vlissingen, de duinstrook en het vroegere ruilverkavelingsgebied Kleverskerke. (Voor een nadere begrenzing: Zie bijgevoegde kaart). De totale oppervlakte van dit studiegebied bedraagt 14.880 ha (planimetrisch bepaald) en is gelegen in de gemeenten Domburg, Veere, Westkapelle, Mariekerke, Valkenisse, Middelburg en Vlissingen. Ca. 330 ha hiervan betreft binnen het studiegebied gelegen dorpskernen.

De oppervlakte buiten de kernen is ca. 14.550 ha. Dit betreft de totale oppervlakte van alle gronden. Hierin zit dus ook niet-agrarische bebouwing, wegen, sloten, campings, bungalowterreinen, tuinen, erven, opstallen, grond in gebruik bij niet-geregistreerden e.d.

De in het studiegebied gelegen bedrijven (inclusief de bedrijven in de dorpskernen) beschikten in 1981 over 12704 ha grond. Exclusief niet beteembare oppervlakte (zoals gebouwen, erven, waterlopen e.d.) is dit 12.314 ha cultuurgrond.

De onderzochte cultuurgrond is als volgt over de bedrijven in de verschillende deelgebieden, tevens gemeenten, verspreid:

Domburg	1.293 ha
Veere	2.539 ha
Westkapelle	586 ha
Mariekerke	2.469 ha
Valkenisse	2.153 ha
Middelburg-Arnemuiden	2.085 ha
Vlissingen	1.189 ha

Totaal 12.314 ha

Deze cultuurgrond wordt als volgt gebruikt:

69% bouwland, 29% grasland en 2% tuinland.

1.2 Bevolking en werkgelegenheid

- Bevolkingstoename

Per 1 januari 1981 woonden er in geheel Walcheren 109.017 mensen. In de gemeenten, die hoofdzakelijk in het landinrichtingsproject vallen (alle Walcherse gemeenten, exclusief de gemeente Arnemuiden en het stedelijk gebied van Middelburg en Vlissingen-Souburg), woonden per 1 januari 1981 24.124 mensen. In het blok liggen 15 woonkernen. In volgorde van grootte betreft dit de volgende plaatsen:

- minder dan 1000 inwoners: Capinge, Ritthem, Biggekerke
- 1-2000 inwoners : Aagtekerke, Vrouwenpolder, Grijskerke, Meliskerke, Veere, Zoutelande, Nieuwland, St.-Laurens, Domburg, Serooskerke
- 2-3000 inwoners : Oostkapelle, Westkapelle
- 3-4000 inwoners : Koudekerke

De groei van de bevolking in het blok komt de laatste jaren ongeveer overeen met die van geheel Walcheren en Zeeland. Dit is meer dan de landelijke bevolkingsgroei. Tussen 1971 en 1976 was de groei van de bevolking in het studiegebied 3 keer zo hoog als het landelijk gemiddelde. Dit werd mede veroorzaakt door de industrialisering in het Sloegebied.

Tabel 1.1 Groei van de bevolking en bevolkingsdichtheid

	Gemiddeld jaarlijks groeipercentage		Bevolkingsdichtheid (inwoners/km ² land) per 1-1 1981
	1971-76	1976-81	
Landinrichtingsproject			
Walcheren	2,7	1,2	162
Geheel Walcheren	2,3	1,2	426
Zeeland	1,4	1,1	197
Nederland	0,9	0,7	419

Bron: CBS, Bevolking der gemeenten.

De bevolkingsdichtheid van geheel Walcheren is vrij hoog in vergelijking met het Zeeuwse gemiddelde.

- Werkgelegenheid

Van de totale mannelijke beroepsbevolking in het studiegebied is ca. 12% in de agrarische sector werkzaam. Bovendien is ca. 3% van de mannelijke beroepsbevolking voor minder dan de helft van zijn arbeidstijd in de agrarische sector werkzaam. Samen met de landbouwtoeleverende, -verwerkende en -verzorgende sectoren bedraagt het landbouwaandeel in de totale werkgelegenheid naar schatting 20 à 25%.

Ook de recreatie is van belang voor de werkgelegenheid in het gebied. Campings (ongeveer 30) beslaan een totale oppervlakte van 172 ha. In totaal is er langs de Walcherse Noordzeekust een verblijfsaccomodatatie voor ca. 42.000 slaappleatsen. Dit betreft voor de helft kampeerterreinen (inclusief kamperen bij de boer; kamperen bij de boer betreft ongeveer 1/7 van alle kampeeraccomodaties), 37% zomerwoningen, 8% hotels/pensions en ca. 5% overige accommodatievormen.

Met de dagrecreatie erbij kunnen we stellen dat het aantal mensen dat in de zomerperiode en op topdagen in het voorjaar het studiegebied bezoekt of er verblijft ongeveer het viervoudige is van de bevolking in de winter.

Met betrekking tot de verdere werkgelegenheidssituatie in het studiegebied is op te merken dat er veel in de steden Middelburg en Vlissingen en in het Sloegebied gewerkt wordt.

De werkgelegenheidssituatie op Walcheren komt ongeveer overeen met die van geheel Zeeland. De Zeeuwse werkgelegenheidssituatie is iets minder slecht dan de landelijke situatie.

Tabel 1.2 Geregistreerde werkloosheid. Situatie gemiddeld over 1982

	In % van de afhankelijke beroepsbevolking		
	Mannen	Vrouwen	Totaal
Gewest Middelburg	8,4	11,9	9,3
Zeeland	9,0	12,0	9,8
Nederland	11,6	14,6	12,3

Bron: Districtsbureau voor de arbeidsvoorziening Middelburg.

WALCHEREN

Kneerens
Damburgers
Kneerens

Althgrens
Ooigebiedsgrens

VLISSINGEN

MIDDELBURG

Yeerse

Meer

H O

D E U R L O

O O S T G A T

M I D D E L B U R G

V A N

D E U R L O

O O S T G A T

M I D D E L B U R G

V A N

D E U R L O

O O S T G A T

VJ

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

Het werkloosheidspercentage van de binnen het blok gelegen gemeenten is in het algemeen lager dan in de steden Middelburg en Vlissingen. In de gemeenten Domburg, Mariekerke, Valkenisse en Veere bedroeg in 1982 het werkloosheidspercentage voor mannen 6 à 7% van de afhankelijke beroepsbevolking. In de gemeente Westkapelle daarentegen lag dit percentage heel wat hoger (ca. 14%).

1.3 Ruimtelijke ontwikkeling

Landelijk niveau

Volgens de Verstedelijkingsnota (onderdeel van de Derde Nota Ruimtelijke Ordening, 1976) moet het inrichtingsbeleid - voor zover voor Zeeland van belang - gericht zijn op de bescherming van openheid en van oecologische waarden, het verminderen van regionale achterstanden en ongelijkheden op sociaal-economisch gebied en op dat van het regionale voorzieningsniveau. Om bestaande voorzieningen te benutten en het landschap te sparen moet bundeling van de groei in Middelburg en Vlissingen worden nagestreefd.

In de Nota Landelijke Gebieden (deel 3d van de Derde Nota Ruimtelijke Ordening 1979) is het grootste deel van Walcheren aangeduid als gebied met hoofdfunctie landbouw. D.w.z. dat het ruimtelijk beleid in deze gebieden in de eerste plaats gericht moet zijn op het bieden van goede ontwikkelingsmogelijkheden voor de landbouw. In deze gebieden wordt een scheiding van functies voorgestaan, met waar dit mogelijk is verweving van functies. Het noordwesten van Walcheren (met name de duinstrook Oostkapelle-Vrouwenpolder en omgeving) is aangeduid als een gebied met hoofdfunctie natuur. Het is tevens een gebied met een beperkend beleid t.a.v. groei en spreiding van de bevolking.

In het Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud uit 1981 zijn in Walcheren naast het natuurgebied in het noordwesten ook enige gebieden in het midden aangeduid als voor ganzen en weidevogels van belang zijnde gebieden.

In het Structuurschema Openluchtrecreatie uit 1981 is de kuststrook van Walcheren aangeduid als een gebied waar met betrekking tot de verblijfsrecreatie een consoliderend beleid gevoerd dient te worden. De rest van Walcheren geldt als een gebied met een accent op uitbreidingsmogelijkheden voor toeristische doeleinden.

In het Structuurschema Landinrichting uit 1981 is Walcheren aangeduid als een gebied met een disharmonie tussen de kwaliteit van het landschap en de functies die het gebied vervult of moet vervullen. Tevens is Walcheren aangeduid als een gebied waar de werkomstandigheden matig en het gemiddeld arbeidsinkomen slecht is.

Regionaal niveau

In het Streekplan Midden-Zeeland (1982) wordt t.a.v. de toekomstige spreiding van de bevolking in Walcheren het volgende opgemerkt: Bijna alle kernen op twee na in het landinrichtingsgebied Walcheren zijn aangeduid als plattelandskernen. De groei in deze kernen dient in beginsel afgestemd te zijn op de theoretisch natuurlijke groei en op het zoveel mogelijk handhaven van de aanwezige voorzieningen. Serooskerke is aangeduid als opvangkern en mag eventueel de bevolkingsaanwas uit het omringende gebied opvangen. Koudekerke is aangeduid als kern met een aanvullende woonfunctie; een gedeelte van de eventuele migratoire groei van de regio kan hier opgevangen worden. (Aan de oostkant van Koudekerke wordt momenteel een ca. 20 ha groot structuurplan voor een uitbreiding van Koudekerke door de gemeente voorbereid). Vlissingen en Middelburg (inclusief St. Laurens) zijn aangeduid als regionale groeikernen.

Ten aanzien van nieuwe wegen wordt in het Streekplan gezegd dat het Rijk een verbinding voorziet tussen de Veerse gatdam en rijksweg A58 (Vlissingen-Bergen op Zoom). Er wordt echter nog geen duidelijke uitspraak gedaan over het definitieve tracé. Het tracé van dit weggedeelte zal worden bepaald aan de hand van een studie waarbij tevens de problematiek van de bestaande noord-zuid ver-

binding door Middelburg en de kanaalkruisingen bij Middelburg zal worden betrokken en voorts de eventuele behoefte aan rondwegen om Serooskerke en St. Laurens. Ook wordt in het Streekplan een nieuwe wegverbinding tussen Koudekerke en Vlissingen voorzien (langs de Meliskerkse Watergang).

Voor het landelijk gebied worden in het Streekplan de volgende richtlijnen gegeven:

Langs de kuststrook: Natuurbehoud, verblijfs- en dagrecreatie. Met betrekking tot de verblijfsrecreatie is het niet de bedoeling dat er nieuwe grote terreinen bijkomen. Dit mede gezien de nog openstaande capaciteit in goedgekeurde bestemmingsplannen in Midden Zeeland. Er dient meer gestreefd te worden naar intensivering van bestaande accommodaties (seizoenspreiding, meer verhuur) en kwaliteitsverbetering. Tevens is langs de kust en rondom de steden Middelburg en Vlissingen en in de zuidoostkant van het blok (Ritthem, Nieuwland en Arnemuiden) bijzondere landschapsbouw gewenst.

Voor de landbouw is van belang het feit dat er bij uitvoering van een landinrichtingsproject twee graslandkerngebieden aangewezen zullen moeten worden, waarbinnen zorgvuldig zal moeten worden bezien welke inrichtingsmaatregelen al dan niet kunnen worden uitgevoerd. De zeer globaal geraamde oppervlakte van deze gebieden bedraagt 200 ha; zij zijn gelegen ten noorden van Middelburg langs de Zandvoortseweg en langs de Oude Veerseweg.

In het Streekplan zijn verder een aantal grasland-poelgebieden in het midden van Walcheren aangeduid als visueel, ornithologisch en cultuurhistorisch waardevolle gebieden. De totale oppervlakte van deze graslandgebieden bedraagt ca. 1.500-2.000 ha. Indien voor de melkveehouderij vestiging van nieuwe bedrijfsgebouwen noodzakelijk mocht zijn zal er bij het landinrichtingsproject naar gestreefd dienen te worden om, terwille van het behoud van het open karakter, deze te stichten aan de randen van de graslandgebieden, aansluitend aan de daar aanwezige bebouwing en bij voorkeur op of langs de kreekkruggen. Bovendien zijn in deze gebieden nieuwe vestigingen van intensieve veehouderij en glas-tuinbouw niet aanvaardbaar. Uitbouw of omschakeling van bestaande bedrijven dient in deze gebieden zorgvuldig worden afgewogen en in bestemmingsplannen geregeld te worden. Deze beleidslijn geldt eveneens voor de duingraslanden ten noorden van Vrouwenpolder, voor de scheidende zones tussen recreatie concentratie punten en voor de geleidingszone tussen Middelburg en Vlissingen, en veelal ook voor gronden in de directe omgeving van natuurgebieden en bepaalde cultuurmonumenten.

Indien wordt overgegaan tot verplaatsing van veeteeltbedrijven naar open en lager gelegen graslandcomplexen dienen eventueel nieuwe bedrijfsgebouwen aan de randen van die complexen geconcentreerd te worden aansluitend aan de daar aanwezige bebouwing. Dreigt alsnog de wenselijke omvang van de graslandcomplexen in gevaar te komen dan kan toepassing van de Relatienota mogelijk enige oplossing bieden om dit grondgebruik te behouden. Een knelpunt in verband met natuurbelangen kan zijn de uit oogpunt van landbouw vooral in de lager gelegen graslandgebieden gewenste polderpeilverlaging. Ook hier kan toepassing van de Relatienota wellicht een oplossing bieden om tegemoet te komen aan dit landbouwkundige nadeel.

Naast verbetering van de agrarische omstandigheden zal een toekomstige ruilverkaveling op Walcheren zich volgens het Streekplan ook uit moeten strekken tot de aspecten van natuur, landschap en recreatie. Aangezien aan deze aspecten op Walcheren een hoge waarde wordt toegekend zal hieraan bij de planvorming en de uitvoering van de ruilverkaveling de nodige aandacht moeten worden geschonken. Natuurgebieden, cultuurmonumenten en archeologische monumenten moeten behouden blijven. De landschappelijke waarden dienen behouden en versterkt te worden.

Ook moet gebruik gemaakt worden van de mogelijkheden tot verbetering van het recreatieve medegebruik (aanbrengen of uitbreiden van beplantingseenheden en schermen in de kustzone, voorzieningen voor routegebonden vormen van dagrecreatie; d.w.z. voor wandelen, fietsen, paardrijden en toerrijden per auto).

Als belangrijke niet-agrarische ingrepen die op Walcheren zijn te verwachten zijn in het voorgaande genoemd een mogelijke aanleg van de Dammenweg en

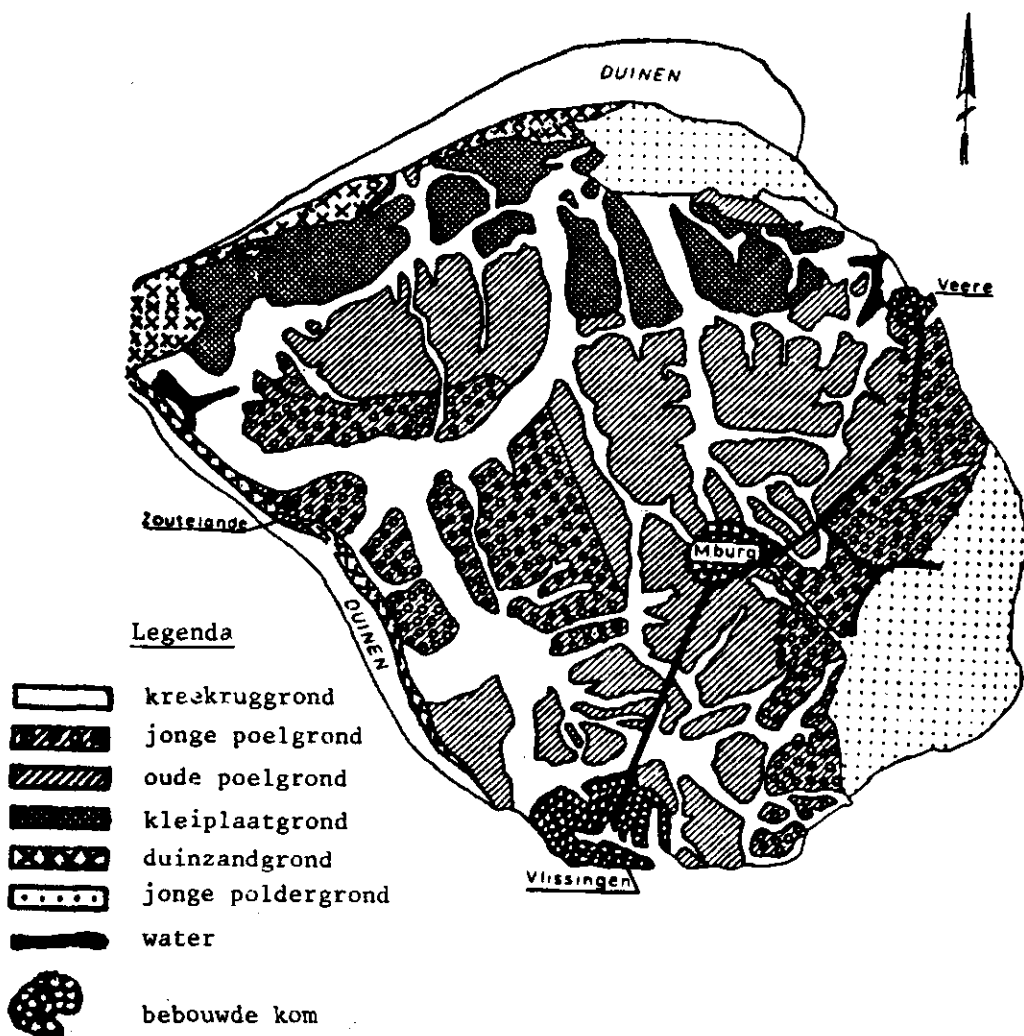
een aantal aanpassingen van het hoofdwegennet. Daarnaast zijn nog enkele kleine uitbreidingsplannen van belang. In totaal zal er in 1991 bijna 200 ha cultuurgrond minder zijn dan nu.

1.4 Bodemgesteldheid en klimaat 1)

1.4.1 Bodemgesteldheid

In Walcheren zijn vier duidelijke bodemtypen te onderscheiden. Dit zijn kreekruggronden, poelgronden, kleiplaatgronden en gronden van de jonge polders.

Kaart 1.1 Vereenvoudigde bodemkaart Walcheren

Kreekruggronden

Ca. 30% van de cultuurgrond in het blok betreft een kreekruggrond. Alle dorpen en vele wegen liggen op kreekruggronden. Het profiel van een kreekruggrond bestaat uit een zavelaag, liggend op een zandondergrond. Kreekruggronden

1) De hieronder opgenomen gegevens zijn voornamelijk ontleend aan de Stiboka-publikatie "De bodem van Zeeland".

zijn goed geschikt voor akkerbouw, tuinbouw en grasland. In Walcheren worden ze vooral voor akkerbouw en tuinbouw gebruikt. Incidenteel is de relatief lichte kreekruiggrond in de zomer soms droogtegevoelig.

Poelgronden

Deze grond maakt circa de helft van de cultuurgrond uit in het blok. Bij de poelgronden kunnen we onderscheid maken tussen oude en jonge poelgronden (beide ca. een kwart van de cultuurgrond in het blok).

Oude poelgronden hebben een homogeen profiel, bestaande uit kalkloze, zware klei op veen; meestal begint het veen al tussen 40 en 80 cm. Deze grond vinden we vooral in het middengebied van Walcheren. Deze laaggelegen poelgrond is vrijwel alleen te gebruiken voor grasland. Ze is ongeschikt voor bouwland; de grond is te zwaar, te nat en de bouwvoor is te dun.

Bij de jonge poelgronden is de kleidag meestal wat dikker; in de bovenlaag komt ook dikwijls wat zand voor. De grond is ook wat kalkrijker. Deze wat hoger gelegen poelgronden hebben wat minder gauw wateroverlast en zijn soms als bouwland te gebruiken. Het is dan wel nodig dat er een goede drainage ligt en dat de grond bekalkt wordt. De grond is wel goed geschikt voor grasland.

Kleiplaatgronden

Deze gronden maken ca. 10% van de cultuurgrond uit in het blok. Zij komen hoofdzakelijk langs de noordrand voor. Het zijn kalkarme, zware kleigronden met een lichte bouwvoor. Op omstreeks 80 cm diepte gaat de kalkarme klei over in kalkrijke zavel. Afhankelijk van de zwaarte is de onder de bouwvoor gelegen kleilaag min of meer storend voor de beworteling en waterhuishouding. De bovengrond is erg slempgevoelig. In het algemeen is deze grond slechts matig geschikt voor bouw- en grasland.

Jonge poldergrond

Deze grond maakt eveneens ca. 10% van de cultuurgrond in het blok uit. Deze gronden vinden we vooral in het oosten van het blok in de polders rond Nieuwland. Het profiel van deze gronden bestaat uit een kalkrijke zavel- of kleilaag op een zandondergrond. De grond is goed geschikt voor akkerbouw, tuinbouw en fruitteelt. Afhankelijk van de dikte van de kleilaag is deze grond in de zomer soms droogtegevoelig.

1.4.2 Klimaat

Walcheren ligt in het uiterste zuidwesten van ons land. Door deze ligging en het feit dat Walcheren praktisch geheel door Noordzeewater omgeven wordt zijn er enige klimatologische verschillen met de rest van het land. Dit komt vooral door de nivellerende invloed van de zee op het klimaat.

Zo is het in de zomer minder warm en in de winter minder koud dan in de rest van het land. (De gemiddelde dagelijkse maximumtemperatuur ligt in de zomer ca. 2° C onder en in de winter ca. 1° C boven die van De Bilt; de gemiddelde dagelijkse minimumtemperatuur ligt altijd ca. 2° C boven die van De Bilt; de gemiddelde jaartemperatuur is in Vlissingen 1,5° C hoger dan in De Bilt). Ook zijn er binnen de dag geringere temperatuurschommelingen dan elders; de gemiddelde dagelijkse amplitude van de luchttemperatuur is ca. 30% kleiner dan die te De Bilt en Eelde. In Walcheren is het ook zonniger (in het groeiseizoen 20% meer zon dan in Eelde en 10% meer dan in De Bilt) en regent het minder (-10%); alleen in het najaar regent het net zo veel als in de rest van het land. De potentiële verdamping ligt bijna 10% hoger dan die van De Bilt. Verder komen er weinig vorstdagen (31 in Vlissingen tegen 74 in De Bilt), weinig zomerse dagen (10 tegen 23) en veel dagen met veel wind (50 dagen, waarop een gemiddelde windsnelheid van 50 km/uur wordt gemeten tegen 2 dagen in Midden-Nederland) voor.

De voorkomende verschillen in klimaat tussen Zeeland en de rest van ons land zijn ook voor de landbouw van belang. Er zijn zowel voor- als nadelen.

In Zeeland liggen de gemiddelde zaai- en oogstdata van de verschillende gewassen op de niet al te zware en te natte gronden ca. 10 à 14 dagen vroeger dan in het midden en noorden van ons land. Het minder vaak voorkomen van nachtvorst beperkt het bevroeringsgevaar bij (vroeg) aardappelen, opengrondsgroentegewassen en in de fruitteelt. Vroege appel- en pererassen zijn in Zeeland 8 à 10 dagen eerder plukrijp dan in de rest van het land. Bij de fruitteelt moeten echter wel maatregelen (windschermen) genomen worden om de invloed van de sterke wind te verminderen. Door deze harde wind is aan de westzijde van Walcheren fruitteelt erg moeilijk.

Nadelig is het dat er in het groeiseizoen t.g.v. de minder grote regenval en de iets hogere verdamping op droogtegevoelige gronden relatief snel vochttekorten optreden. Beregening of bevoeiing is vaak niet mogelijk door het niet aanwezig zijn van voldoende zoet water.

2. BEDRIJVEN EN ARBEIDSKRACHTEN

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling van het aantal bedrijven en het aantal arbeidskrachten. Tevens komen aan de orde de bedrijfstypen, de leeftijd van de bedrijfshoofden en de opvolgingssituatie 1).

2.1 Bedrijven naar beroepsgroep en de ontwikkeling van het aantal.

Een opvallend kenmerk van de landbouwbedrijven in Walcheren is dat men zich op vele bedrijven niet alleen bezig houdt met de verzorging van gewassen en dieren, maar er vaak wat bij doet: men verhuurt caravanstandplaatsen, men verkoopt produkten aan huis e.d. Om hier duidelijk zicht op te krijgen is een indeling gemaakt maar de mate waarin men op het eigen agrarische bedrijf bezig is en wat men er naast doet.

Beroepsgroep	Nevenactiviteit	Aantal	
		1976	1981
Hoofdberoepsbedrijven (bedrijven waarop het bedrijfshoofd 50-100% van de tijd op het bedrijf werkt)	geen nevenactiviteit	} 464	325
	alleen verkoop aan huis		41
	mini-camping	48	70 *)
	overige recreatie	30	30 *)
	agrarisch verwant nevenberoep	47	51 *)
	overige nevenberoepen	23	17 *)
	totaal	612	534
Nevenbedrijven (minder dan 50% van de tijd wordt aan het eigen agrarisch bedrijf be- steed)	recreatie	18	26
	agrarisch verwant	52	61 **)
	rustend agrariër	79	73 **)
	overige hoofdberoepen	90	77 **)
	totaal	239	237
percentage nevenbedrijven		28%	31%
Alle geregistreerde bedrijven		851	771

*) In 24 gevallen verkoopt men tevens eigen produkten aan huis.

***) In 19 gevallen heeft men tevens inkomen uit recreatie.

Dat men zo vaak activiteiten naast het eigen landbouwbedrijf verricht, hangt samen met de geringe oppervlakte en omvang van vele bedrijven (zie de paragrafen 3.1 en 4.2).

De vermindering van het totale aantal bedrijven bedroeg in de afgelopen jaren gemiddeld 2,0% per jaar, dat is trager dan in de rest van Zeeland (2,8%)

- 1) De gegevens in dit en de volgende twee hoofdstukken gaan uit van de landbouwtellingen. De gegevens hebben betrekking op alle in het gebied geregistreerde bedrijven (bedrijven van minstens 10 sbe) en hun cultuurgrond. Daarnaast heeft het LEI met behulp van streekkenners aanvullende gegevens verzameld.

en landelijk (2,2%). Het aantal nevenbedrijven bleef ongeveer constant. Het aantal hoofdberoepsbedrijven verminderde met gemiddeld 2,8% per jaar, dat is ongeveer even snel als gemiddeld in Zeeland en iets sneller dan landelijk.

Deze vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven had verschillende oorzaken. Deze zijn te onderscheiden in beroepsbeëindiging (het natuurlijke verloop), beroepsverandering (aanvaarden van een ander hoofdberoep) en overige oorzaken (ziekte van jongere bedrijfshoofden, aanvaarding van een bedrijf elders, e.d.).

Tabel 2.1 De mutaties in bedrijfsleiding op hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg (1976-1981)

Mutatieoorzaak	Totaal-aantal	Voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoeps-bedrijf *)	neven-bedrijf	
Beroepsbeëindiging	87	35 (29)	32	20
Beroepsverandering	31	1 (1)	21	9
Overige oorzaken	18	9 (1)	1	8
Totaal	136	45 (31)	54	37

*) Tussen haakjes waarvan door (schoon)zoon.

Door beroepsbeëindiging verminderde het aantal hoofdberoepsbedrijven met 52. Van de 87 bedrijven waar beroepsbeëindiging aan de orde was, zijn er 35 als hoofdberoepsbedrijf voortgezet, waarvan 29 door een zoon of schoonzoon. Dit geeft een ("eigen") opvolgingspercentage van 33%, wat laag is. Deze overgenomen bedrijven waren vaak groter dan de bedrijven die bij beroepsbeëindiging verdwenen. Toch zijn er ook bedrijven overgenomen die te klein waren om perspectief op een redelijk inkomen te bieden. Zo hadden 9 van de 35 overgenomen bedrijven een produktieomvang van minder dan 100 sbe 1).

Door beroepsverandering verminderde het aantal hoofdberoepsbedrijven met 30. Gerekend over alle bedrijfshoofden was de effectieve vermindering door beroepsverandering dus 1,0% per jaar.

Dit ligt boven het landelijke gemiddelde. Ook bij beroepsverandering is de oorzaak doorgaans gelegen in de te geringe oppervlakte en omvang van het bedrijf. In een aantal gevallen is van het nevenberoep in de recreatie het hoofdberoep gemaakt.

Er werden in de laatste 5 jaren 9 bedrijven gesticht. Voorts werden 4 bedrijven van nevenbedrijf hoofdberoepsbedrijf.

Samengevat verliep de verandering van het aantal bedrijven als volgt:

	Hoofdberoeps-bedrijven	Neven-bedrijven
Aantal bedrijven in 1976	612	239
Afgenomen : opheffing *)	- 37	- 80
naar andere beroepsgroep	- 54	- 4
Toegenomen: gesticht *)	+ 9	+ 28
uit andere beroepsgroep	+ 4	+ 54
Aantal bedrijven in 1981	534	237

*) Of verkleind tot minder dan 10 sbe, resp. vergroot tot minstens 10 sbe.

1) Vier van deze 9 bedrijven hadden evenwel neveninkomsten.

Op grond van het voorgaande kan gesteld worden dat de vermindering voor een belangrijk gedeelte veroorzaakt wordt doordat bedrijven een te geringe omvang en te geringe inkomensmogelijkheden hebben. Wanneer dit resulteert in bedrijfsbeëindiging bij pensionering, verloopt dit vrij geruisloos. Beroepsverandering, waar in Walcheren toch ook vaak sprake van is, is veel moeizamer: vaak gaat er een pijnlijk proces aan vooraf. Voorts is het vinden van een geschikt ander beroep doorgaans ook moeilijk: Van de beroepsveranderaars was twee derde jonger dan 50 jaar. Het feit dat zovelen van beroep moesten veranderen, kan dan ook als een waarschuwend teken voor de jongeren gelden om niet een te klein bedrijf over te nemen.

2.2 Het bedrijfstype

Vergeleken met andere gebieden in Zeeland en ook daarbuiten, heeft de landbouw in Walcheren een zeer diverse structuur. Men is georiënteerd op verschillende produktietakken. In de meeste landbouwgebieden hebben één of twee produktietakken duidelijk de overhand, in Walcheren niet. Een en ander heeft zowel te maken met de verschillen in de bodemkundige situatie op Walcheren als wel met het feit dat in de vroegere herverkaveling de ontmenging niet bevorderd is.

De bedrijven zijn in zes bedrijfstypen onderscheiden 1). Op de akkerbouw gericht (d.w.z. de produktie op het bedrijf betreft voor minstens 60% akkerbouw) is 44% van de bedrijven, 34% is "zuiver" akkerbouwbedrijf. Op 27% van de bedrijven is de rundveehouderij de belangrijkste produktierichting. De overige bedrijven (29%) zijn georiënteerd op de tuinbouw (8%), de intensieve veehouderij (3%) of zijn gemengde bedrijven (18%).

Van de 41 tuinbouwbedrijven in 1981 waren er 17 glastuinbouwbedrijven, 13 fruitteeltbedrijven, 8 opengrondsgroenteteeltbedrijven en 3 gemengde tuinbouwbedrijven.

Bij de herinrichting van Walcheren in de vijftiger jaren zijn er geen bedrijven verplaatst. Dit had tot gevolg dat bij de toedeling van de gronden aan de diverse bedrijven de kavels versnipperd werden toegedeeld. Er werd wel naar gestreefd om de bedrijven zoveel mogelijk grond bij huis te geven. Echter doordat er toen geen bedrijven zijn verplaatst, hebben de meeste ongeveer 3 kavels gekregen; één kavel betrof meestal een graslandperceel in een kongebied (dit gold ook voor de akkerbouwbedrijven). Als gevolg van deze toedeling van de kavels hebben de bedrijven in Walcheren zich niet zo sterk gespecialiseerd.

Tabel 2.2 Aantalsontwikkeling hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Aantal in 1976	Ver- dwe- nen	Naar ander	Uit type	"Nieuw" +	Aantal in 1981
		-	-	+	+	
"Zuivere" akkerbouwbedrijven	156	28	11	59	4	180
Overige akkerbouwbedrijven	82	9	47	30	-	56
Rundveebedrijven	163	15	28	22	1	143
Intensieve veehouderijbedr.	14	4	-	3	3	16
Tuinbouwbedrijven	54	15	4	2	4	41
Gemengde bedrijven	143	20	54	28	1	98
Totaal	162	91	144	144	13	534

1) Zie voor een nadere omschrijving van deze typen bijlage 1.

Op dit moment zijn er naar verhouding meer akkerbouwbedrijven en minder gemengde bedrijven dan 5 jaar geleden. De meeste bedrijfstypeovergangen vonden plaats vanuit de groep "overige" akkerbouwbedrijven naar "zuivere" akkerbouwbedrijven. Ook werden vele gemengde bedrijven akkerbouwbedrijf of rundveebedrijf. Van de rundveebedrijven die veranderden, werd de helft gemengd bedrijf en de helft akkerbouwbedrijf.

Uit de bedrijfstypeveranderingen in de afgelopen jaren blijkt dus dat er toch sprake is geweest van specialisatie. De oorzaak van specialisatie is doorgaans gelegen in de betere inkomensmogelijkheden in verhouding tot het gemengde bedrijf. De groep gemengde bedrijven is evenwel nog omvangrijk.

De hoogste percentages akkerbouwbedrijven hebben Westkapelle, Valkenisse en Vlissingen. Het hoogste percentage rundveebedrijven heeft het midden in het gebied gelegen deelgebied Mariekerke. De overige bedrijfstypen komen bijna overal evenveel voor, behalve in Westkapelle waar geen enkel intensief veehouderijbedrijf is. In Westkapelle zijn 18 van de 22 (in het algemeen kleine) bedrijven georiënteerd op de akkerbouw.

2.3 Arbeidskrachten

In 1981 werkten er op de 534 hoofdberoepsbedrijven 707 vaste (d.w.z. regelmatig meer dan 15 uur per week) mannelijke arbeidskrachten. Dit betekent een arbeidsbezetting van gemiddeld 1,32 man per bedrijf, dat is iets hoger dan in de rest van Zeeland (1,25). In de afgelopen jaren is de arbeidsbezetting iets lager geworden.

De arbeidsbezetting is het laagst op de akkerbouw- en rundveebedrijven (resp. 1,21 en 1,26 man per bedrijf) en het hoogst op de intensieve veehouderij- en tuinbouwbedrijven (resp. 1,69 en 1,90 man per bedrijf). De gemengde bedrijven nemen met gemiddeld 1,39 man per bedrijf een tussenpositie in. De arbeidsbezetting op de intensieve veehouderij- en de tuinbouwbedrijven is toegenomen; op de bedrijven van andere typen in het algemeen afgenomen.

Tabel 2.3 Vaste mannelijke arbeidskrachten op hoofdberoepsbedrijven

	1976		1981		Index (1976=100)
	aantal	%	aantal	%	
Bedrijfshoofden	645	78	550	78	85
Meewerkende zoons	110	13	87	12	79
Overige gezinsleden	4	1	3	-	75
Vreemde arbeidskrachten	70	8	67	10	96
Totaal	829	100	707	100	85

Daarnaast werkt op 30% van de bedrijven de echtgenote mee, d.w.z. meer dan 15 uur in de week. Dit geldt voor ongeveer 160 hoofdberoepsbedrijven.

Van de vreemde arbeidskrachten werkt bijna de helft in de tuinbouw. Bijna een kwart is werkzaam op gemengde bedrijven.

In Walcheren is driekwart van de bedrijven éénmansbedrijf, 21% tweemansbedrijf en 4% drie- of meermansbedrijf.

2.4 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

In het gebied zijn vrij veel oudere bedrijfshoofden. Vooral de laatste jaren is een zekere vergrijzing opgetreden. In 1976 was nog maar 45% van de bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven 50 jaar en ouder, in 1981 reeds 53%. De leeftijdssituatie en -ontwikkeling in Walcheren komt overigens overeen met

het Zeeuwse beeld. Landelijk is circa 50% van de bedrijfshoofden 50 jaar en ouder.

Bij de indeling van de bedrijven naar bedrijfstype blijkt dat op de akkerbouwbedrijven en de gemengde bedrijven het percentage oudere bedrijfshoofden het hoogste is. Een rol hierbij speelt het feit dat naarmate men ouder is (boven de 50 jaar) er meer bedrijfshoofden toe overgaan om zich toe te leggen op de "zuivere" akkerbouw, terwijl ze soms vroeger een gemengd bedrijf of een overig akkerbouwbedrijf hadden.

Er zijn 281 bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar en ouder. Op 96 (d.i. 34%) van deze bedrijven wordt opvolging uit de eigen familiekring verwacht 1). Dit in aanmerking nemende en het feit dat het op 74 bedrijven nog on-

Tabel 2.4 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

Leeftijd bedrijfshoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedr. in 1981		
	1976		1981		met op- vol- ger	opvol- ging onbe- kend	zonder opvol- ger
	aan- tal	%	aan- tal	%			
Tot 40 jaar	136	22	80	15			
40 - 50 jaar	200	33	173	33			
50 - 55 jaar	101	16	98	18	25	41	32
55 - 60 jaar	86	14	91	17	31	21	39
60 - 65 jaar	66	11	63	12	24	8	31
65 jr. en ouder	23	4	29	5	16	4	9
Totaal	612	100	534	100	96	74	111

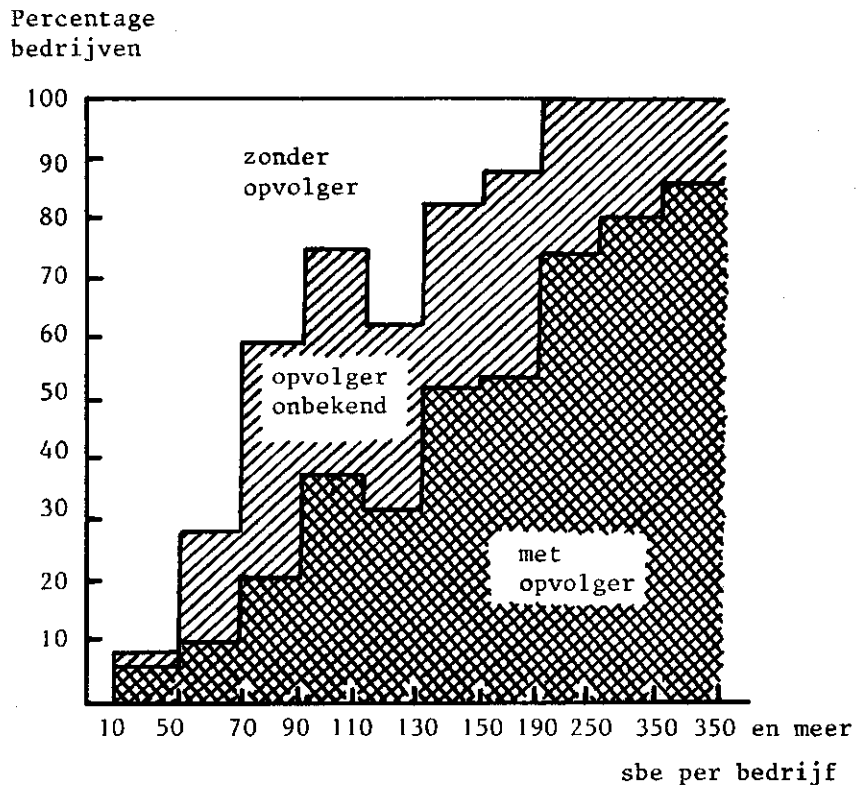
bekend is of er een opvolger komt, zal het opvolgingspercentage uit de eigen familiekring naar verwachting zeker niet lager worden dan het in het recente verleden was (33%).

Opvolging komt meer voor naarmate het bedrijf groter is. Er zijn evenwel ook relatief veel kleine bedrijven met een opvolger. Van de opvolgers komt dan ook 40% voor op bedrijven kleiner dan 130 sbe. Wanneer deze jongeren hun inkomen later alleen van dergelijke kleine akkerbouw- of veehouderijbedrijven moeten halen, ziet het er ongunstig voor hen uit.

De bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder zonder opvolger in 1981 hadden 1.407 ha in gebruik. De bedrijven waarop het onzeker is of er een opvolger komt besloegen 1.518 ha.

1) Hieronder zijn 7 bedrijven met meer dan één opvolger.

Figuur 2.1 Opvolgingssituatie in 1981 op de hoofdberoepsbedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar en ouder

3. DE CULTUURGROND

In dit hoofdstuk staat de cultuurgrond van de geregistreeerde bedrijven centraal. Aan de orde komen het verloop van deze oppervlakte cultuurgrond, de verdeling over de bedrijven, het grondverkeer, de verkaveling en de rechtsvorm van het grondgebruik.

3.1 De oppervlakte van de hoofdberoeps- en nevenbedrijven

In 1981 was in het studiegebied 12.314 ha cultuurgrond gemeten maat geregistreeerd. Hiervan hadden de A-bedrijfshoofden 61%, de B-bedrijfshoofden 26%, de C-bedrijfshoofden 9% en de D-bedrijfshoofden (rustende boeren) 4%. Personen die niet zuiver en alleen van het eigen agrarische bedrijf afhankelijk zijn, hebben dus een aanzienlijk gedeelte van de cultuurgrond in gebruik. Vooral de oppervlakte van de B-bedrijfshoofden is groot.

Tabel 3.1 Het verloop van de oppervlakte cultuurgrond (ha) per beroepsgroep

Jaar	Hoofdberoeps- bedrijven *)		Neven- bedrijven *)		Alle bedrijven
	A	B	C	D	
1976	8.630	2.483	913 **)	428	12.455
1981	7.538	3.220	1.108	448	12.314

*) Voor een nadere aanduiding van de verschillende beroepsgroepen: Zie bijlage 1 (onder 2).

***) Inclusief een enkel S-bedrijf.

De oppervlakte van alle bedrijven te zamen nam in de periode 1976-1981 met + 140 ha af, of wel met jaarlijks gemiddeld 0,2%. Dat is minder dan in geheel Walcheren (0,4%) 1) en ook minder dan in Zeeland (0,3%). Voor geheel Walcheren was overigens de jaarlijkse vermindering van cultuurgrond in de periode 1976-1981 ook reeds minder dan in de periode 1971-1976 (0,6%).

In Walcheren liggen betrekkelijk veel kleine bedrijven. De gemiddelde oppervlakte is met 16 ha per bedrijf (ongeacht de beroepsgroep), dan ook veel kleiner dan in de rest van Zeeland (23 ha). Er zijn in het studiegebied vooral veel bedrijven van 10 tot 15 en van 15 tot 20 ha. De bedrijven van 10 tot 20 ha maken er daardoor 35% van het totale aantal bedrijven uit, tegen 22% in de rest van Zeeland. Daarentegen heeft slechts 13% van de bedrijven minstens 30 ha, tegen 27% in de rest van Zeeland (zie bijlage 2).

1) Dit komt hoofdzakelijk doordat de uitbreidingen van middelburg en van Vlissingen buiten het studiegebied liggen.

Tabel 3.2 Bedrijfsoppervlaktestructuur

Bedrijfs- opper- vlakke	Hoofdberoepsbedrijven				Neven- bedrijven		Alle bedrijven	
	A		B		1976	1981	1976	1981
	1976	1981	1976	1981				
Tot 5 ha	32	26	15	10	132	104	179	140
5 - 10 ha	60	33	23	20	75	89	158	142
10 - 15 ha	107	73	40	42	25	28	172	143
15 - 20 ha	94	75	32	35	3	11	129	121
20 - 30 ha	103	86	24	39	4	5	131	130
30 - 40 ha	45	46	7	15	-	-	52	61
40 ha e.m.	23	27	7	7	-	-	30	34
Alle bedr.	464	366	148	168	239	237	851	771
Ha gemidd.	18,6	20,6	16,8	19,2	5,6	6,6	14,6	16,0

In de laatste vijf jaren is het aantal hoofdberoepsbedrijven kleiner dan 20 ha sterk afgenomen, dat van 20 tot 30 ha gelijk gebleven en dat van minstens 30 ha toegenomen. De toename van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van 18,2 ha in 1976 tot 20,1 ha in 1981 is zowel gerealiseerd door het verdwijnen van vooral kleine bedrijven als door vergroting van voortgezette bedrijven 1). Bedrijfsvergroting kwam relatief het meest voor onder de bedrijven van 15 tot 20 ha en van 20 tot 25 ha.

De cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven bevindt zich nu meer dan in 1976 op de wat grotere bedrijven. In 1981 was 64% van de cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven in gebruik bij de bedrijven groter dan 20 ha. In 1976 was dit 57%. Wel hebben de nevenbedrijven nu meer grond in gebruik dan enkele jaren geleden (13% van de cultuurgrond nu, tegenover 11% in 1976).

Tabel 3.3 De arealen cultuurgrond per oppervlakteklasse

Bedrijfsoppervlakte	Hoofdberoepsbedr.		Percentages	
	1976	1981	1976	1981
Tot 5 ha	90	61	1	1
5 - 10 ha	676	429	6	4
10 - 15 ha	1.822	1.448	16	13
15 - 20 ha	2.184	1.903	20	18
20 - 30 ha	3.040	2.996	27	28
30 - 40 ha	1.751	2.092	16	19
40 ha e.m.	1.549	1.830	14	17
Totaal	11.113	10.758	100	100

Op de hoofdberoepsbedrijven zijn er uiteraard grote verschillen in oppervlakte tussen de bedrijfstypen. De "zuivere" akkerbouwbedrijven onder de hoofdberoepsbedrijven zijn gemiddeld 24 ha, de overige akkerbouwbedrijven, rundveebedrijven en gemengde bedrijven 20 tot 21 ha, de tuinbouwbedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven 5 tot 6 ha.

1) De "nieuwe" bedrijven zijn veel kleiner (gemiddeld 11,7 ha), maar door het kleine aantal van deze bedrijven is de invloed hiervan gering.

Tabel 3.4 De oppervlakte van de bedrijven naar bedrijfstype

Hoofdberoeps- bedrijven	Ha		Aantal bedrijven in 1981				to- taal
	gemiddeld		van ..... ha				
	1976	1981	tot 10	10-20	20-30	30 e.m.	
"Zuivere" akkerb.bedrijven	22,3	24,1	15	75	41	49	180
Overige akkerbouwbedrijven	22,1	20,9	9	24	12	11	56
Rundveebedrijven	18,2	20,4	10	69	45	19	143
Intens. veehouderijbedr.	3,3	5,8	11	4	1	-	16
Tuinbouwbedrijven	5,4	5,3	32	9	-	-	41
Gemengde bedrijven	17,6	20,7	12	44	26	16	98
Alle bedrijven	18,2	20,1	89	225	125	95	534

Ook al zijn de akkerbouwbedrijven en de rundveebedrijven gemiddeld het grootst, uit de tabel blijkt dat vele bedrijven in wezen een te kleine oppervlakte hebben voor een gespecialiseerde opzet in ofwel de akkerbouw ofwel de rundveehouderij. Zo zijn er 131 gespecialiseerde akkerbouwbedrijven met minder dan 30 ha. Een oppervlakte van 30 ha kan gezien worden als norm: bij een efficiënte bedrijfsvoering kan één man 30 ha in de akkerbouw bewerken. Voor de rundveehouderij ligt deze norm lager, namelijk op $\pm$ 20 ha.

3.2 Rechtsvorm van het grondgebruik en grondprijzen

In de loop van de tijd is de oppervlakte die gepacht wordt, afgenomen en de oppervlakte die eigendom is van de gebruikers, toegenomen. Zo was in 1959 47% van de oppervlakte cultuurgrond in Walcheren eigendom van de gebruikers, in 1970 49% en in 1977 54%.

In het studiegebied was in 1977 56% eigendom van de gebruikers, in de rest van Zeeland slechts 45%.

Ongeveer een kwart van de bedrijven heeft de grond volledig in eigendom, een kwart is volledig gepacht en ongeveer de helft heeft zowel eigendomsgrond als gepacht land.

De bedrijven rond Nieuwland - en in mindere mate ook in Westkapelle - hebben gemiddeld een laag percentage eigendomsgrond en meer gepacht land dan de bedrijven in de rest van het studiegebied.

Een belangrijke oorzaak van de vermindering van de oppervlakte gepacht land is dat het rendement van verpachting zeer laag is. Voor belegging is cultuurgrond dan ook niet aantrekkelijk, ook nog niet nu de grondprijzen recentelijk zijn gedaald.

Deze zullen nog veel verder moeten dalen en/of de pachtprijzen zullen verder verhoogd moeten worden, alvorens hierin verandering komt 1). Wil men de bedrijfsoppervlakte uitbreiden, dan zal men meestal moeten kopen.

De grondprijzen in Walcheren zijn in het algemeen iets hoger dan in de rest van Zeeland. (Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn het iets intensievere gebruik van de grond en de invloed van de recreatie). Overigens is de ingetreden daling van de grondprijzen nog vrij beperkt. Zo was het gemiddelde prijsniveau van onverpacht los land met een agrarische bestemming (exclusief familietransacties) in Walcheren in 1975-1976 + f 26.000 per hectare, in 1978 f 42.000 en einde 1981 - begin 1982 f 33.000 2).

1) Zie het artikel "Landbouwschap akkoord met wijziging Pachtwet" in de Boerderij van 10 maart 1982.

2) Bron: Dienst Beheer Landbouwgronden.

3.3 Het grondverkeer

In de periode 1976-1981 is in het studiegebied 2.409 ha cultuurgrond van gebruiker gewisseld en in agrarische exploitatie gebleven, ofwel + 4% per jaar. Hiervan is een belangrijk gedeelte (1.100 ha) bedrijfsoverdracht aan een familielid van de vorige gebruiker, wat betekent dat "derden" ("vreemden") geen kans hebben gehad deze grond te verkrijgen. De resterende oppervlakte die van gebruiker is gewisseld en in agrarische exploitatie bleef is 1.309 ha, namelijk 100 ha overdracht van bedrijven aan vreemden, 259 ha van de grond die vrijkwam door verkleiningen en opheffing van bedrijven is gebruikt voor bedrijfsstichtingen en 950 ha voor bedrijfsvergroting (waarvan 801 ha voor vergroting van gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven). Bij dit grondverkeer bestaat in een aantal gevallen voor ieder de mogelijkheid om de grond te verkrijgen 1). Het effect van dit zogenaamde vrije grondverkeer is dus vrij gering geweest, zeker als men bedenkt dat een gedeelte van de oppervlakte waarmee gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven zijn vergroot afkomstig is van andere gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven die werden verkleind.

Voor bedrijfsvergroting was in deze jaren + 190 ha per jaar beschikbaar, ofwel jaarlijks 1,5% van de cultuurgrond. Meer dan de helft (55%) van de gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven had in 1981 dezelfde of ongeveer dezelfde 2) oppervlakte als in 1976. De overige gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven zijn enerzijds met te zamen 801 ha vergroot en anderzijds met te zamen 368 ha verkleind.

Verbetering van de bedrijfsoppervlaktestructuur moet hoofdzakelijk van het zogenaamde vrije agrarische grondverkeer komen. De omvang er van hangt vooral af van:

1. het tempo waarmee het aantal (hoofdberoeps)bedrijven vermindert. Hier is dit de laatste jaren 2,7% per jaar geweest;
2. wat er bij het verdwijnen van hoofdberoepsbedrijven met de grond gebeurt. Het patroon van opheffing van bedrijven, gedeeltelijke of gehele overgang naar de C- en D-beroepsgroepen, loopt streeksgewijs uiteen. Hier hadden de verdwenen hoofdberoepsbedrijven in het begin van de periode te zamen + 950 ha, waarvan in deze periode 58% vrijkwam wat weinig is;
3. de stabiliteit in het grondgebruik van de nevenbedrijven. Deze is in het algemeen veel minder dan van de hoofdberoepsbedrijven. Voor de D-bedrijven ligt dit trouwens voor de hand. Ruim de helft van de grond van de D-bedrijven in 1976 behoorde in 1981 reeds niet meer bij deze bedrijven, tegen een kwart bij de C-bedrijven;
4. de mate waarin cultuurgrond verdwijnt. Dit was hier in de periode 1976-1981 + 140 ha, ofwel 25 á 30 ha per jaar.

Tabel 3.5 Omvang van de bedrijfsoppervlakteveranderingen

Omvang	Ha cultuurgrond
Van alle bedrijven in 1976	12.435
Van alle verkleiningen	- 640
Van alle opheffingen	- 710 *)
Van alle stichtingen	+ 259 *)
Van alle vergrotingen	+ 950
Van alle bedrijven in 1981	12.314

*) Een klein gedeelte van deze grond bleef cultuurgrond maar buiten de registratie, resp. was reeds cultuurgrond zonder te zijn geregistreerd.

- 1) In de gevallen dat het niet om een eigendomsmutatie gaat, meestal niet.
- 2) Minder dan 1 ha verschil.

Op de hoofdberoepsbedrijven kwam de cultuurgrond die voor bedrijfsvergroting kon worden aangewend vooral terecht in de groep bedrijven van 15 tot 20 ha. Deze groep trok per saldo 185 ha aan en de groep van 20 tot 30 ha 108 ha. Te zamen hebben de bedrijven van 15 tot 30 ha dus per saldo 293 ha verworven, dat is twee derde van het totale saldo van vergrotingen en verkleiningen op hoofdberoepsbedrijven.

Als de vergrotingen alleen worden beschouwd, hebben er zich in de bedrijfsoppervlakteklasse 15-20 ha 57 bedrijven vergroot (van de 117 die in beide jaren hoofdberoepsbedrijf waren) met gemiddeld 4,1 ha. In de 20-30 ha groep hebben zich 56 van de 125 bedrijven vergroot met gemiddeld 3,8 ha.

De vergrotingen en verkleiningen te zamen genomen levert het in tabel 3.6 weergegeven beeld op.

Tabel 3.6 Veranderingen in bedrijfsoppervlakte van in beide jaren aanwezige hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfsoppervlakte in 1976	Bedrijfsoppervlakte in 1981 (in ha)							
	tot 5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-40	40 e.m.	Totaal
Tot 5 ha	30	-	1	-	-	-	-	31
5 - 10 ha	2	46	8	1	-	-	-	57
10 - 15 ha	-	6	91	12	2	-	-	111
15 - 20 ha	-	-	10	81	23	1	2	117
20 - 30 ha	-	1	-	12	96	13	3	125
30 - 40 ha	-	-	-	1	3	40	6	50
40 ha e.m.	-	-	-	-	1	6	23	30
Totaal	32	53	110	107	125	60	34	521

3.4 De verkaveling

Slechts 7% van de hoofdberoepsbedrijven heeft één kavel; 42% heeft minstens 5 kavels en eveneens 7% heeft minstens 10 kavels. De verkavelingstoestand is dan ook, vergeleken met de rest van Zeeland en Nederland, ongunstig (zie tabel 3.5). De verkaveling in het studiegebied van vooral de bedrijven van minstens 20 ha is relatief slecht.

Tabel 3.7 Gemiddeld(e) aantal kavels en kavelgrootte in 1979 *)

Bedrijfs- oppervlakte	Studiegebied		Rest van Zeeland		Nederland	
	aan- tal	ha	aan- tal	ha	aan- tal	ha
5 - 10 ha	3,4	2,3	2,8	2,6	3,2	2,3
10 - 15 ha	3,8	3,4	3,6	3,4	3,9	3,2
15 - 20 ha	4,3	4,0	3,9	4,5	4,1	4,2
20 - 30 ha	5,5	4,4	4,6	5,4	4,3	5,6
30 - 50 ha	6,9	5,3	5,2	7,4	4,6	8,1
5 - 50 ha	4,9	4,1	4,0	5,1	3,9	4,4

*) Volgens de CBS-telling en ongeacht de beroepsgroep van de bedrijven.

Deze beoordeling van de verkaveling is gebaseerd op het aantal kavels en de daaruit voortvloeiende gemiddelde kavelgrootte. Dit geeft uiteraard een onvolledig beeld. Andere aspecten van de verkaveling (grootte van de huiskavel, ligging van de veldkavels, kavelvorm, perceelsgrootte en -vorm, de mogelijkheid tot inpassing van het bouwplan binnen de percelen en de kavels, en de ontsluiting 1)) blijven immers buiten beschouwing. Belangrijk is ook waarvoor men de grond gebruikt. Voor de akkerbouw is van groot belang dat de kavels groot zijn met een goede vorm en een goede ontsluiting. Voor de rundveehouderij is de grootte van de huiskavel van essentieel belang voor een rationele bedrijfsvoering. Voor de rundveebedrijven geldt dat bijna de helft van hen onvoldoende grond bij huis heeft liggen (minder dan 25 are per koe aan huis).

De akkerbouwbedrijven bestaan gemiddeld uit 5,6 kavels van 4,2 ha, de rundveebedrijven uit 4,4 kavels van 4,7 ha. Uitgesproken slecht verkaveld zijn de bedrijven in Westkapelle. Relatief gunstig is de verkaveling in het zuidoosten van het studiegebied (de polders rond Nieuwland).

Van de 534 hoofdberoepsbedrijven hebben er 55 (waaronder relatief veel B-bedrijven) hun bedrijfsgebouwen in de dorpskom.

Hieronder zijn 13 rundveebedrijven en 5 gemengde bedrijven. Voor deze bedrijven is het doorgaans het lastigst dat de bedrijfsgebouwen in de dorpskom liggen. Voor verplaatsing van bedrijven zullen deze dan ook bij voorkeur in aanmerking komen.

Tabel 3.8 Hoofdberoepsbedrijven met de bedrijfsgebouwen in de bebouwde kom naar bedrijfstype en grondgebruik in 1981

	Aantal bedrij- ven	Ha cultuurgrond		
		to taal	gras- land	bouw- en tuinland
Rundveebedrijven	13	220	134	86
Zuilvere akkerbouwbedrijven	27	489	18	471
Overige akkerbouwbedrijven	6	84	18	66
Int. veehouderij en tuinb. bedrijven	4	4	-	4
Gemengde bedrijven	5	64	23	41
Totaal	55	861	193	668

De rundveebedrijven in bebouwde kommen hebben nog een belangrijke oppervlakte bouwland, die de oppervlakte grasland van de overige bedrijven in de bebouwde kom zelfs overtreft. Wellicht is bij een eventuele verplaatsing uitruil van gronden mogelijk. Van bouwland is immers met goed resultaat grasland te maken, het omgekeerde is vaak veel moeilijker.

De bewuste bedrijfsgebouwen zijn als volgt over de dorpskommen verdeeld: Westkapelle 13, St. Laurens 9, Koudekerke 6, Meliskerke 6, Gapinge 5, Aagtekerke 4, Vrouwenpolder 3, Biggekerke 3, Oostkapelle 2 en Domburg, Grijskerke, Ritthem, Serooskerke elk 1. In bijlage 7 is de verdeling van de bedrijven met bedrijfsgebouwen in de bebouwde kommen naar bedrijfsoppervlakte en kern nader weergegeven. Volgens streekkenners zijn er 7 bedrijven die wel verplaatst willen worden, 20 willen dit zeker niet en van 28 is dit niet bekend.

1) Uit een onderzoek naar bermbeschadiging is gebleken dat een belangrijk gedeelte van de wegen een onvoldoende breedte heeft. Bron: "Walcheren Waarheen?".

3.5 Vergelijking tussen de deelgebieden

Een belangrijk gedeelte van de cultuurgrond in Mariekerke wordt door boeren in de omliggende (rand)gebieden gebruikt. De oppervlakte cultuurgrond per deelgebied in dit rapport is dan ook niet de oppervlakte cultuurgrond die hier ligt. Uit tabel 3.7 is af te leiden dat omwonenden in de periode 1976-1981 méér grond in het middengebied zijn gaan gebruiken.

Tabel 3.9 Enkele gegevens over cultuurgrond per deelgebied

Bedrijven geregistreerd in:	Ha cultuur- grond totaal		Percentage cultuurgrond		Gemiddelde oppervlakte (ha)	
			van hoofdberoepsbedrijven			
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Domburg	1.361	1.293	90	89	18,0	21,7
Veere	2.538	2.539	87	86	16,8	18,3
Westkapelle	572	586	73	66	14,9	17,6
Mariekerke	2.550	2.468	89	87	18,4	19,7
Valkenisse	2.195	2.153	87	87	17,7	18,9
M.-Arnhemuiden	2.025	2.085	92	92	20,1	24,1
Vlissingen	1.215	1.189	98	92	20,1	21,1
Totaal	12.455	12.314	89	87	18,2	20,1

Uit de tabel blijkt ook enige samenhang te bestaan tussen de mate waarin de cultuurgrond tot de hoofdberoepsbedrijven behoort en de gemiddelde oppervlakte van deze bedrijven. Westkapelle heeft het hoogste percentage nevenberoepsgrondgebruik, de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is er het kleinst. Middelburg-Arnhemuiden, met het laagste percentage nevenberoepsgrondgebruik, heeft de grootste gemiddelde bedrijfsoppervlakte.

De volgorde naar grootte van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is: Middelburg-Arnhemuiden, Domburg, Vlissingen, Mariekerke, Valkenisse, Veere en Westkapelle.

4. PRODUKTIEPATROON EN PRODUKTIETAKKEN

In dit hoofdstuk komen de produktietakken op de bedrijven aan de orde. Eerst wordt ingegaan op het grondgebruik, de samenstelling van de agrarische produktie en de totale omvang in sbe per produktietak en per bedrijf. De voornaamste produktietakken zijn de akkerbouw en de rundveehouderij. Er komt daarnaast ook tuinbouw en intensieve veehouderij voor. De ontwikkelingen in de akkerbouw, de rundveehouderij en de andere aanwezige produktietakken worden beschreven. Ook wordt globaal de produktieomvang per man benaderd.

4.1 Het grondgebruik en de produktietakken

In het studiegebied is ruim twee derde van de oppervlakte cultuurgrond bouwland. Plaatselijk loopt het percentage bouwland sterk uiteen. Zo is in Westkapelle 91% bouwland en in Mariekerke 58%.

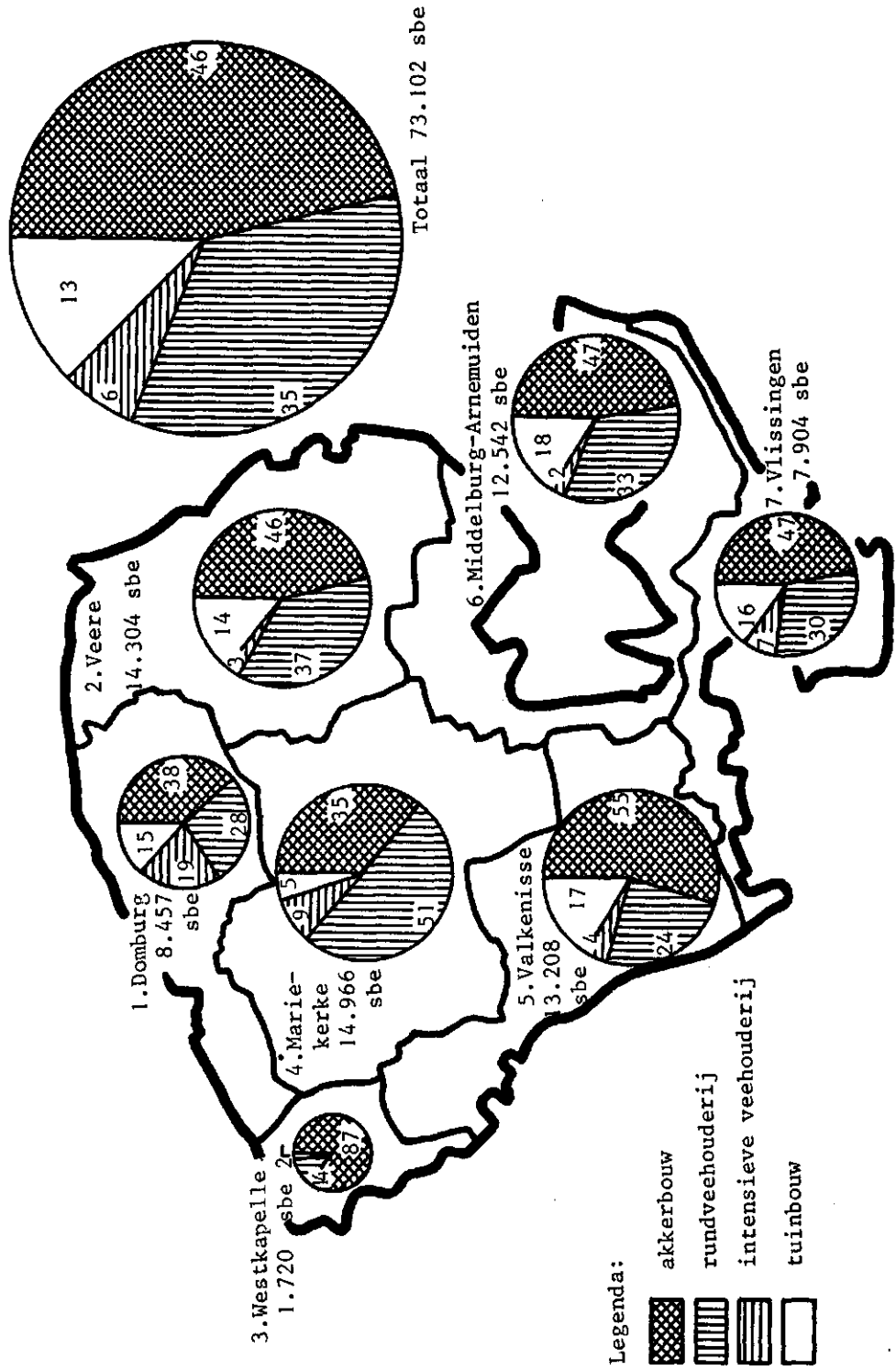
Tabel 4.1 Verhoudingen in het grondgebruik (arealen in percentages)

	Bouwland		Grasland		Tuinland	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Hoofdberoepsbedrijven:						
Domburg	66	68	30	29	4	3
Veere	62	65	36	32	2	3
Westkapelle	91	91	7	9	2	0
Mariekerke	58	58	41	41	1	1
Valkenisse	77	80	21	18	2	2
Middelburg-Arnhemuiden	65	66	31	30	4	4
Vlissingen	67	70	29	26	4	4
Totaal	66	68	31	29	3	3
Nevenbedrijven						
Nevenbedrijven	73	74	25	24	2	2
Alle bedrijven	67	69	30	29	3	2

Na de oorlog is het percentage bouwland toegenomen. Vooral rond 1976 is grasland - onder invloed van de invoering van tankmelken - bouwland geworden. In de allerlaatste jaren is het percentage grasland evenwel hetzelfde gebleven (zie hierbij hoofdstuk 4.4 en met name grafiek 4.2).

De akkerbouw komt ook op de eerste plaats wat betreft de produktieomvang. Ze maakte in 1981 46% van de totale produktieomvang (gemeten in sbe) van de hoofdberoepsbedrijven uit, op de nevenbedrijven zelfs bijna twee derde. De verhoudingen voor alle bedrijven (inclusief dus de nevenbedrijven) zijn daardoor: akkerbouw 48%, rundveehouderij 33%, tuinbouw 13% en intensieve veehouderij 6%. Voor de rest van Zeeland was dit akkerbouw 61%, rundveehouderij 11%, tuinbouw 24% en intensieve veehouderij 4%. De rundveehouderij en - in veel mindere mate - de intensieve veehouderij zijn in het studiegebied dus belangrijker dan in de rest van Zeeland. Dit hangt samen met de bodemgesteldheid (die niet overal akkerbouw toelaat) en met de geringe gemiddelde bedrijfsgrootte. De bedrijfsoppervlakte is doorgaans onvoldoende om als akkerbouwer te kunnen bestaan.

Kaart 4.1 Produktierichtingen in de deelgebieden op de hoofdberoepsbedrijven (in sbe)

Tabel 4.2 De ontwikkeling van de produktie naar takken in Walcheren op wat langere termijn

Index (1976=100)	1971	1973	1975	1977	1979	1981
Sbe akkerbouw	101	99	98	101	99	100
Sbe rundveehouderij	98	107	104	91	93	98
Sbe tuinbouw	91	94	95	96	101	98
Sbe intens. veehouderij	86	96	101	98	98	130
Sbe totaal	98	101	100	97	97	100

De totale agrarische produktieomvang in Walcheren is in de afgelopen periode constant gebleven. Dat is weliswaar minder negatief dan in de rest van Zeeland (waar een lichte teruggang plaats had), maar landelijk was er in deze jaren een groei van gemiddeld 2% per jaar. Ook over de periode 1971-1976 steekt de groei van de agrarische produktie in Walcheren en in de rest van Zeeland (2%) ongunstig af bij de landelijke groei (12%).

De omvang van de rundveehouderij en van de tuinbouw is in deze periode iets afgenomen, evenwel minder dan in de rest van Zeeland. Landelijk was er in alle produktie (hoofd)takken nog groei, ook in de akkerbouw. Alleen de groei van de intensieve veehouderij was in Walcheren gelijk aan de landelijke groei, dat is veel sterker dan in de rest van Zeeland. Op de oorzaken van de stagnatie in de rundveehouderij en in de tuinbouw wordt in de paragrafen 4.4 en 4.5 van dit hoofdstuk ingegaan.

4.2 De omvang van de bedrijven

De gemiddelde produktieomvang (gemeten in sbe) is 104 sbe per bedrijf (ongeacht de beroepsgroep). Ook in dit opzicht is het gebied dus kleinschaliger dan de rest van Zeeland (met 139 sbe per bedrijf). Men heeft in Walcheren evenwel ook meer neveninkomsten dan elders in Zeeland. De hoofdberoepsbedrijven zijn uiteraard gemiddeld groter, namelijk 137 sbe.

Tabel 4.3 De omvang van de hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfs- omvang	Aantal bedrijven		Percentage bedrijven		Percentage cultuurgrond	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Tot 70 sbe	148	112	24	21	13	11
70-110 sbe	178	137	29	26	24	20
110-150 sbe	137	105	22	20	24	20
150-190 sbe	66	75	11	14	15	19
190-250 sbe	48	61	8	11	13	16
250 sbe.e.m.	35	44	6	8	11	14
Totaal	612	534	100	100	100	100

Bijna de helft van de hoofdberoepsbedrijven is kleiner dan 110 sbe, twee derde is kleiner dan 150 sbe. Er zijn onder deze bedrijven vele te kleine bedrijven. Weliswaar is er in de afgelopen periode enige verschuiving in de verdeling van de bedrijven over de produktieomvangklassen geweest (vooral doordat kleine bedrijven verdwenen) maar dit was onvoldoende om de achterstand te verkleinen.

De bedrijfsomvang is daarom zo belangrijk omdat ze méér dan de bedrijfsopervlakte, iets zegt over het inkomen uit het bedrijf. Rendementsverschillen tussen bedrijven houden namelijk vaak verband met verschillen in de bedrijfsomvang. In het algemeen geldt hoe groter het bedrijf is, des te gunstiger zijn de bedrijfsresultaten.

Tabel 4.4 De bedrijfsomvang naar beroepsgroepen (hoofdberoepsbedrijven in 1981)

Beroepsgroepen	Aant. be- drij- ven	Percentage bedrijven van .... sbe					Gem. aan- tal
		tot 70	70-110	110-150	150-190	190 e.m.	
"Zuivere" A-bedrijven	325	18	24	21	16	21	140
A- met verkoop aan huis	41	19	29	15	15	22	144
B- met inkomsten uit recreatie	100	25	23	23	14	15	125
B- met overige inkomsten	68	28	37	11	6	18	134
A- en B-bedrijven totaal	534	21	26	20	14	19	137

Nu is men voor de bedrijfscontinuïteit vaak niet alleen afhankelijk van de bedrijfsresultaten. Ook het eigen vermogen en het bestedingsniveau is van belang. Gelet op de voortzetting van veel kleine bedrijven moet op Walcheren wel met een betrekkelijk laag bestedingsniveau genoeg worden genomen. Daarbij speelt echter ook een rol dat een belangrijk gedeelte van de boeren neveninkomsten heeft of door verkoop aan huis iets hogere prijzen maakt dan bij de gewone afzet.

Hoewel deze vormen van neveninkomsten iets meer voorkomen in de lagere bedrijfsomvangklassen, zijn ze er niet tot beperkt: met name verkoop aan huis komt ook nogal veel voor op de grotere bedrijven. Voorts blijkt dat er vele "zuivere" A-bedrijven zijn die een kleine omvang hebben.

Tabel 4.5 Produktieomvang per bedrijfstype op hoofdberoepsbedrijven

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrijven		Aantal sbe		Aantal sbe per bedrijf	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
"Zuivere" akkerbouwbedrijven	156	180	16.040	19.883	103	110
Overige akkerbouwbedrijven	82	56	9.536	6.202	116	111
Rundveebedrijven	163	143	21.038	22.385	129	157
Intens. veehouderijbedrijven	14	16	2.082	3.929	149	246
Tuinbouwbedrijven	54	41	8.757	7.744	162	189
Gemengde bedrijven	143	98	16.520	12.960	116	132
Alle bedrijven	612	534	73.973	73.102	121	137

De akkerbouwbedrijven liggen wat betreft de bedrijfsomvang gemiddeld ver achter bij de rest van de bedrijven. In het algemeen stagneert ook de groei van deze bedrijven vergeleken met de rundveebedrijven, de intensieve veehouderijbedrijven en de tuinbouwbedrijven.

Door de vermindering van het aantal bedrijven is de produktieomvang per bedrijf (ongeacht het type) nog gemiddeld 2,5% per jaar toegenomen. Vooral kleine bedrijven verdwenen. De gemiddelde omvang van de verdwenen bedrijven was namelijk slechts tweederde van die van de gecontinueerde bedrijven.

4.3 De akkerbouw

De voorkeur van de meeste Walcherse boeren gaat uit naar de akkerbouw. De voorwaarden hiervoor zijn evenwel elders in Zeeland veel gunstiger dan hier. Dit geldt met name voor de gemiddelde oppervlakte van het akkerbouwbedrijf in Walcheren, die circa een derde kleiner is dan in Zeeland. Ook de bodemgesteldheid is i.h.a. minder geschikt voor akkerbouw dan elders in Zeeland. Daar staat weer tegenover dat gemiddeld genomen het opleidingsniveau van de Walcherse boer hoger is, en dat hij door zijn toewijding in de zorg voor de gewassen vaak hoge opbrengsten weet te realiseren.

Ondanks de doorgaans aanzienlijk kleinere oppervlakte heeft men evenwel geen intensiever bouwplan. In Walcheren is het percentage aardappelen lager dan in de rest van Zeeland, daarentegen zijn de percentages landbouwzaden (bijna alleen graszaad) en ruwvoedergewassen er veel hoger.

Tabel 4.6 Vergelijkende cijfers over de akkerbouw (alle bedrijven)

Gewassen	Studiegebied		Rest van Zeeland	
	1976	1981	1976	1981
% granen	26	31	36	39
% suikerbieten	25	23	21	20
% aardappelen	9	11	15	16
% landbouwzaden	13 1)	13 1)	5	7
% voederbieten en snijmais	5	7	2	2
% peulvruchten	10	6 2)	7	6
% akkerbouwmatige groenten 3)	7	6	6	6
% overige (handels)gewassen	5	3 4)	8	4
Sbe per 100 ha bouwland	460	450	451	450

- 1) In 1976 bijna voor de helft blauwmaanzaad en voor de helft graszaad, in 1981 praktisch uitsluitend graszaad.
- 2) Voornamelijk bruine en witte bonen voor vermeerdering.
- 3) Waaronder gerekend alle groenten in de open grond van minder dan 15 sbe per ha, t.w. voornamelijk uien, voorts groene erwten, tuinbonen, enkele koolsoorten (geen spruitkool of bloemkool) en witlofwortelen.
- 4) Voornamelijk vlas.

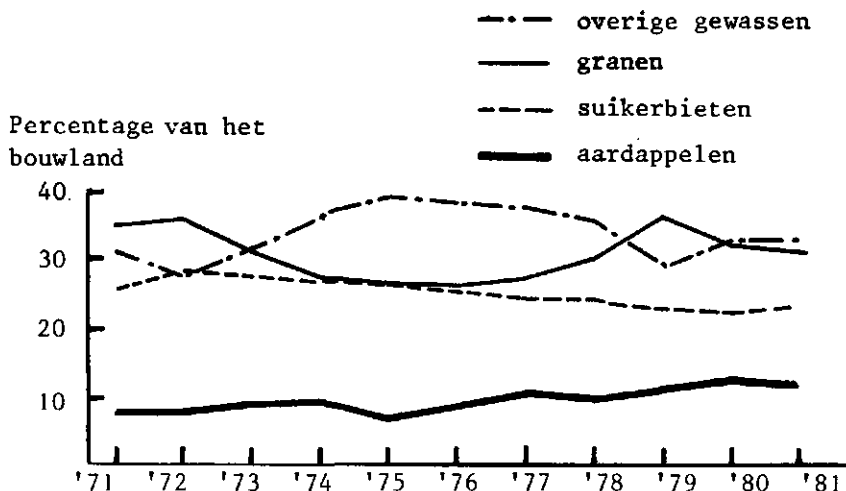
Wat betreft de in verhouding tot de rest van Zeeland hogere percentage suikerbieten en lagere percentage aardappelen, kan een rol spelen dat de aardappelteelt hogere investeringen vergt en een minder zekere rentabiliteit heeft.

Het opbrengstniveau van enkele hoofdgewassen in Walcheren is in de afgelopen jaren gemiddeld iets gunstiger geweest dan in de rest van Zeeland. Dit wijzen de oogstramingen van het CBS uit. Met name geldt dit voor de aardappelen en de suikerbieten. De Walcherse boeren wijden in het algemeen namelijk veel zorg aan hun gewassen *), terwijl de betere gronden (met name de kreekruggronden) hiervoor worden gebruikt, die relatief weinig droogtegevoelig zijn.

*) Met name bij suikerbieten en graszaad wordt door uitvoering in handwerk in plaats van met onkruidbestrijdingsmiddelen vaak een regelmatig gewas verkregen. Bron: "De 15 tot 30 ha akkerbouwbedrijven in het Zuidwestelijk Zeekleigebied".

De jaren 1976 en 1981 zijn momentopnamen. Afhankelijk van de weersomstandigheden en van de saldi per ha die behaald kunnen worden, treden er van jaar tot jaar verschuivingen in de areaalverhoudingen op. Ook de vruchtwisseling speelt hierbij een rol. Zo schommelde van 1976 tot 1981 het aandeel granen tussen 26 en 36%, het aandeel suikerbieten tussen 22 en 27% en het aandeel aardappelen tussen 7 en 13%. Uit het verloop van de hoofdgewassen van jaar tot jaar zijn evenwel geen duidelijke trends te ontdekken.

Grafiek 4.1 Verloop van jaar tot jaar van het bouwlandgebruik in Walcheren

In 1981 was vergeleken met 1976 de oppervlakte granen, aardappelen, graszaad en ruwvoedergewassen veel groter en de oppervlakte suikerbieten, bonen en erwten, blauwmaanzaad en vlas kleiner. Ook de oppervlakte uien was minder (zie voor een nadere specificatie van de diverse arealen: bijlage 3).

Naar oppervlakte van de bedrijven bezien zijn de verschillen in het bouwplan gering. Daardoor loopt ook de intensiteit van het grondgebruik per bedrijfsoppervlakteklasse weinig uiteen. Naarmate de bedrijven groter zijn, hebben ze in het algemeen een hoger percentage aardappelen in het bouwplan. Hierbij speelt ook mee dat gemiddeld de wat grotere akkerbouwbedrijven meer voorkomen op de wat betere gronden; met name in de omgeving van Nieuw- en St. Joosland. Het percentage uien is evenwel per klasse ongeveer gelijk.

De helft van de "zuivere akkerbouwbedrijven" is kleiner dan 20 ha (zie tabel 3.3). Weliswaar is het aantal bedrijven van dit type kleiner dan 15 ha in de afgelopen periode verminderd, maar het aantal van 15 tot 20 ha is fors toegenomen.

Een kleinere bedrijfsoppervlakte heeft een ongunstig effect op de kosten per hectare, met name de kosten van arbeid, mechanisatie en loonwerk (de z.g. bewerkingskosten). Gezien het aanzienlijke aandeel dat deze kosten van de totale kosten uitmaken (circa 60%), tekent dit de slechte positie waarin de bedrijven met een kleinere bedrijfsoppervlakte verkeren, met een bouwplan dat weinig van dat van de grotere bedrijven verschilt 1).

De problematiek van het kleine akkerbouwbedrijf is uiteraard niet tot Walcheren beperkt. In 1981 is dan ook door de "Werkgroep Infrastructuur van het Interprovinciaal Overlegorgaan voor de Akkerbouw aangelegenheden in het Zuidwesten" een rapport uitgebracht over de 15 tot 30 ha akkerbouwbedrijven in het Zuidwestelijk Zeekleigebied. In dit rapport worden aanbevelingen gedaan die beogen de bedrijfsvoering op korte termijn aan te passen en aanbevelingen die

1) Zie ook het artikel "Verlaging van bewerkingskosten is mogelijk" van Drs. S. Cuperus in de Boerderij van 4 februari 1981.

Tabel 4.7 Het bouwplan naar bedrijfsoppervlakte (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfs- opper- vlakte	Percentage bouwland beteeld met											
	granen		suiker- bieten		aard- appelen		voeder- gewas- sen		akker- bouw- matige groenten ¹⁾		overige gewassen	
	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81
Tot 15 ha	25	31	25	22	8	9	5	8	8	8	29	22
15-20 ha	23	26	27	26	7	9	5	6	9	7	29	26
20-30 ha	25	30	26	24	9	12	6	9	7	6	27	19
30-40 ha	25	30	26	24	10	13	4	6	8	7	27	20
40 ha e.m.	29	30	24	23	13	15	5	7	6	7	23	18
Totaal	25	30	26	24	9	11	5	7	8	7	27	21

1) Voornamelijk uien.

beogen de inkomensperspectieven op wat langere termijn veilig te stellen. Voor Walcheren geldt evenwel dat de bedrijven er vaak nog kleiner zijn dan in de rest van Zeeland, waardoor het probleem van het te kleine bedrijf er ook zwaarder drukt.

Tot de aanbevelingen die beogen de bedrijfsvoering op korte termijn aan te passen behoren voorstellen om de opbrengst van de gewassen te verhogen, om de groei- en oogstverliezen te beperken en om het produktievermogen van de grond te verbeteren. In vele gevallen zal de akkerbouwer hiervoor onmiddellijk maatregelen kunnen treffen. De voorstellen om het bouwplan te veranderen, om de productiecapaciteit van het bedrijf te vergroten, om de mechanisatiekosten te verlagen, om de grond te ruilen en om de ondernemers beter op hun taak voor te bereiden, zullen veelal meer tijd vragen om uit te voeren. Daarnaast dient - aldus nog steeds dit rapport - de overheid voorwaarden te scheppen waardoor de bedrijfsontwikkeling wordt begunstigd.

Een deel van de bedrijfshoofden van bedrijven van 15 tot 30 ha zal evenwel een deeltijdbaan buiten het eigen bedrijf moeten nemen of zelfs het bedrijf moeten beëindigen, aldus dit rapport. In de leeftijds- en opvolgingssituatie tekent zich reeds enigszins het gebrek aan perspectief voor het kleinere zuivere akkerbouwbedrijf af.

Tabel 4.8 Leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsoppervlakte van de zuivere akkerbouwbedrijven

Bedrijfs- oppervlakte	Aantal bedrijfshoofden in 1981				totaal
	tot 40 jaar	van 40 tot 55 jaar	vanaf 55 jaar		
			met opvol- ger	zonder opvol- ger	
Tot 15 ha	4	18	2	21	45
15-30 ha	19	47	5	15	86
30 ha e.m.	8	25	15	1	49
Totaal	31	90	22	37	180

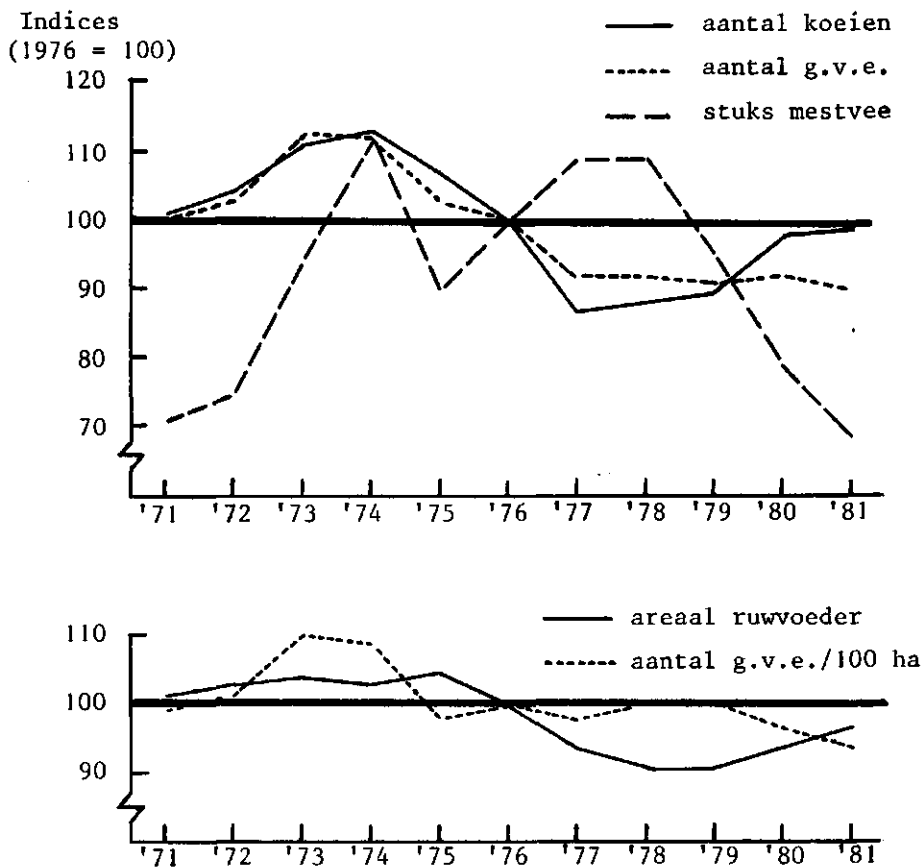

4.4 De rundveehouderij

De totale veedichtheid is hoog, namelijk 270 grootveeëenheden per 100 ha ruwvoedergewassen, terwijl dit in de rest van Zeeland 247 en in Nederland 264 per 100 ha is. De afgelopen periode is de veedichtheid evenwel lager geworden, evenals in de rest van Zeeland en in tegenstelling tot het landelijk verloop 1). (Zie grafiek 4.2).

Over een reeks van jaren is er in de rundveehouderij nogal wat veranderd. De veedichtheid was het hoogst omstreeks 1973. Ook het aantal koeien dat toen gehouden werd, is sindsdien niet meer voorgekomen. Een dieptepunt met betrekking tot het aantal koeien was er bij de metelling 1977. Hierin speelde een rol de verplichte invoering van de melktank omstreeks december 1976. In de allerlaatste jaren nam het aantal koeien overigens weer toe.

Grafiek 4.2 Verloop van jaar tot jaar in de rundveehouderij

Het mestvee had een geheel ander aantalsverloop. Deze produktietak wordt gekenmerkt door een sterk wisselende rentabiliteit. Hoogtepunten wat betreft omvang waren 1973 en na de invoering van de melktank (1977 en 1978). De laatste jaren is de mestveehouderij sterk ingekrompen.

Het areaal ruwvoedergewassen had globaal eenzelfde verloop als het aantal koeien. Een hoogtepunt wat betreft areaalsomvang was 1975. Sindsdien is het areaal mede onder invloed van de invoering van de melktank verminderd. In de allerlaatste jaren nam het weer toe.

- 1) In 1976 was de veedichtheid in het studiegebied 284 g.v.e. per 100 ha, in de rest van Zeeland 275 g.v.e. per 100 ha en in Nederland 251 g.v.e. per 100 ha.

Hoogtepunten wat betreft de veedichtheid waren 1973 en 1974. Daarna heeft men koeien opgeruimd, maar de vrijkomende ruimte niet volledig benut. Zelfs in de allerlaatste jaren is de veedichtheid, door de sterke inkringing van de mestveestapels, nog gedaald.

Ondanks de vermindering in de laatste tien jaren van het aantal koeien, is de totale melkproduktie toegenomen. Dit komt door de sterke toename (met circa een kwart) van de gemiddelde melkproduktie per koe. De gemiddelde Walcherse koe gaf in 1980 5.729 liter melk 1). Walcheren lag hiermee iets boven het Zeeuwse niveau (5.717 liter), dat weer ver boven het landelijke gemiddelde (5.466 liter) lag. Na Noord-Holland heeft Zeeland de hoogste gemiddelde melkproduktie per koe in Nederland.

Tabel 4.9 De rundveehouderij op hoofdberoepsbedrijven in 1976 en in 1981

	Rundvee bedrijven		Overige bedrijven		Totaal	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Bedrijven met rundvee	163	143	289	224	452	367
Bedrijven met melkvee	160	137	170	102	330	239
Ha gras	1.967	2.010	1.501	1.124	3.468	3.134
Ha mais + voederbieten	173	304	117	163	290	467
Aantal koeien	4.389	5.005	1.903	1.258	6.292	6.263
jongvee	3.213	3.583	1.669	1.382	4.882	4.965
mestvee	711	472	3.065	2.076	3.776	2.548
schapen	448	836	258	393	706	1.229
g.v.e.	6.348	6.971	4.904	3.452	11.252	10.423
Ha eigen ruwvoer per bedr.	13,1	16,2	5,6	5,7	8,3	9,8
Gemiddelde melkveestapel	27	37	11	12	19	26
Koeien p.100 ha eig. ruwv.	200	214	118	98	163	171
G.v.e. p.100 ha eig. ruwv.	290	297	303	268	291	284

Er is een belangrijk onderscheid in rundveehouderij tussen de bedrijven waarop ze hoofdzaak is en de bedrijven waarop ze bijzaak is. Op de rundveebedrijven onder de hoofdberoepsbedrijven wordt in het algemeen gewerkt aan vergroting van deze produktietak: de oppervlakte ruwvoedergewassen is uitgebreid, de veedichtheid iets verhoogd en het aantal koeien in verhouding meer uitgebreid dan ander vee 2) en op enkele bedrijven is men kaas gaan maken. Het aantal koeien per bedrijf is daardoor van 27 tot 37 gestegen.

De andere bedrijven, die maar liefst 43% van het totale ruwvoederareaal bezitten (namelijk de rest van de hoofdberoepsbedrijven 32% en de nevenbedrijven 11%), benutten dit veel extensiever. Eenzelfde veedichtheid als op de rundveebedrijven zou ruim 1.100 grootveeëenheden méér betekenen.

Per rundveebedrijf houdt men thans gemiddeld 37 koeien. Naast een aantal grote, zijn er onder de rundveebedrijven evenwel vele kleine bedrijven. Zo hebben 68 van de 137 rundveebedrijven (de helft) minder dan 30 koeien 3), terwijl

- 1) Bron: Jaarverslag Centrale Melkproduktiecontrole.
- 2) Het is nog altijd zo dat de melkveehouderij, mits in niet te kleine eenheden uitgeoefend, vergeleken met de opfok van jongvee, mestveehouderij en schapenhouderij, het meest lonend is. Overigens zijn er 6 bedrijven waarop niet melkvee maar schapen, jongvee of mestvee hoofdzaak is.
- 3) En een kwart minder dan 20 koeien.

met gebruikmaking van moderne technieken en onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden één man 50 à 60 koeien kan verzorgen.

Ruim eenkwart (38) van de 137 rundveebedrijven met melkvee heeft een ligboxenstal, evenals 5 gemengde bedrijven. Op de bedrijven waarop deze stap is gedaan, is het aantal koeien met maar liefst 670 uitgebreid ofwel met 18 koeien per bedrijf en werd de (melk)veedichtheid opgevoerd tot 2,5 koeien en 3,2 grootveeëenheden per ha eigen ruwvoedergewassen. Op de bedrijven met een grupstal is het aantal koeien met slechts 4 koeien per bedrijf uitgebreid en is de (melk)veedichtheid 1,9 koeien en 2,8 grootveeëenheden per ha.

Tabel 4.10 Vergelijking tussen de ligboxenstalbedrijven en de grupstalbedrijven in 1980

Rundveebedrijven (hoofdberoepsbedrijven)	Ligboxenstal- bedrijven		Grupstal- bedrijven	
	1976	1981	1976	1981
Aantal bedrijven	.	38	.	99
Gemiddelde bedrijfsoppervlakte	26	27	18	18
Gemiddelde melkveestapel	44	62	23	27
Percentage grond bij huis	.	45	.	48
Ares per koe bij huis	.	20	.	32

Een stimulans om te moderniseren is een gunstige bedrijfsoppervlakte (of de mogelijkheid deze te vergroten) en een gunstige verkaveling (met name een grote huiskavel). Momenteel is de veelal te kleine huiskavel een knelpunt bij verdere modernisering. De methode van zomerstalvoeding wordt weinig toegepast.

4.5 De tuinbouw

Alle tuinbouwtekken met uitzondering van de champignonteelt zijn in het studiegebied aanwezig, evenwel meestal in geringe hoeveelheden. In 1981 was er 121 ha pit- en steenvruchten (hoofdzakelijk appels), 69 ha groenten in de open grond, 71 ha tuinbouwzaden, (voornamelijk peulvruchten voor zaad), ca. 40 ha winterbloemkool, 11 ha glasteelten, 7 ha bollenteelt, 4 ha boomteelt, 2 ha bloemen in de open grond en 1 ha klein fruit.

De tuinbouwproductie wordt grotendeels afgezet aan de kleine, coöperatieve veiling in Middelburg, welke samenwerking nastreeft met de veiling Zuid-Holland-Zuid in Barendrecht. De omzet van de veiling in Middelburg was over 1981 4,25 miljoen gulden, waarvan ca. 10% in Barendrecht is geveild 1). Volgens de economische afdeling van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland heeft de veiling vooralsnog bestaansrecht. Van de totale omzet wordt + 80% aan de plaatselijke en regionale kleinhandel afgezet. Deze handel is bereid van de veiling af te nemen mits er een voldoende spreiding is in het pakket en het aanbod.

De geldomzettingen op de veiling te Middelburg betreffen voor ca. 70% de groenteteelt, ca. 10% aardappelen en ca. 10% fruit. Het ligt voor de hand dat het feit dat men hoofdzakelijk voor de plaatselijke markt produceert met zich meebrengt dat er weinig groeimogelijkheden voor de tuinbouwtekken zijn. Toch zijn er volgens de jaarverslagen van de veiling in Middelburg nog voldoende mogelijkheden om meer tuinbouwproductie af te zetten op de veiling. Soms zijn

1) Bronnen: Jaarverslagen van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen in Nederland en van de Coöperatieve tuinbouwveiling Walcheren.

er nl. tekorten om de plaatselijke markt te voorzien en een te hoge aanvoer kan afgezet worden via de veiling in Barendrecht.

Desondanks is in de periode 1976-1981 de oppervlakte van de meeste takken van tuinbouw verminderd. Uitzonderingen vormen de oppervlakte groenten in de open grond en bloemen onder glas, terwijl ook de witloftrek is uitgebreid 1). Het is dus niet verwonderlijk dat het aantal tuinbouwbedrijven in deze periode is verminderd. Vooral kleine tuinbouwbedrijven verdwenen.

4.6 De intensieve veehouderij

De omvang van de intensieve veehouderij is weliswaar gering (6% van de totale agrarische produktieomvang), maar in de afgelopen periode sterk toegenomen, in tegenstelling tot de omvang van de akkerbouw, de rundveehouderij en de tuinbouw. Het aantal intensieve veehouderijbedrijven, eveneens nog gering, is - dankzij enkele nieuwe bedrijven - iets toegenomen.

Tabel 4.11 Ontwikkelingen in de intensieve veehouderij

	Aantal bedrijven met deze dieren		Aantal dieren		Gem. aantal dieren per bedrijf	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Mestkalveren	.	.	377	80	.	.
Mestvarkens	80	49	4.639	5.225	58	107
Fokzeugen	39	28	772	897	20	32
50 kippen e.m.	92	32	149.800	294.600	1.600	9.200

De intensieve veehouderij betreft hier vooral varkensmesterij, varkensfokkerij en kippenhouderij. Het aantal bedrijven met deze dieren is sterk verminderd. Bij gevolg werd de gemiddelde omvang van de intensieve veehouderij per bedrijf veel groter. Niettemin zijn er slechts enkele bedrijven waarop - technisch-economisch gezien - een verdere groei van de intensieve veehouderij geen schaalvoordelen meer zou opleveren. Zo zijn er slechts twee boeren met minstens 500 mestvarkens, vier met minstens 60 zeugen en acht met minstens 8.000 kippen.

Uitbreiding was er met name in het deelgebied Mariekerke. De wil om uit te breiden kan in Walcheren gemakkelijk op bezwaren (hinderwet) stuiten. Die wil is zeker niet algemeen, ondanks dat uitbreiding van de intensieve veehouderij volgens het Verslag Projectgroep Walcheren van de Landbouwhogeschool door de voorlichting behoorlijk gestimuleerd is.

4.7 Vergelijking tussen de deelgebieden

In het voorgaande werd reeds bij enkele belangrijke aspecten een vergelijking tussen de deelgebieden gemaakt, zoals ten aanzien van de produktiesamenstelling en het grondgebruik. Plaatselijk loopt immers het percentage bouwland sterk uiteen. Westkapelle heeft het hoogste percentage bouwland, Mariekerke het hoogste percentage grasland en Domburg het hoogste percentage intensieve veehouderij.

De verschillen in de gemiddelde bedrijfsoppervlakte zijn gedeeltelijk terug te vinden in de verschillen in de gemiddelde bedrijfsomvang. Zo zijn de bedrijven in Westkapelle zowel naar bedrijfsoppervlakte als naar bedrijfsomvang

1) In 1981 werd op 25 bedrijven te zamen 556 ton witlof getrokken.

Tabel 4.12 Enkele gegevens over de produktie per deelgebied in 1981

Hoofdberoeps- bedrijven	Gemiddeld per bedrijf						Per 100 ha eigen ruwvoeder	
	sbe			ha			koeien	g.v.e.
	to- taal	int. veeh.	tuin- bouw	to- taal	bouw- land	gras- land		
Domburg	160	31	23	21,7	14,8	6,2	115	262
Veere	120	3	16	18,3	11,9	5,9	157	272
Westkapelle	78	0	1	17,6	16,0	1,5	79	174
Mariekerke	137	12	7	19,7	11,4	8,0	215	301
Valkenisse	133	6	22	18,9	15,1	3,4	204	336
M.-Arnhemuiden	157	2	29	24,1	16,0	7,1	153	254
Vlissingen	152	10	24	21,1	14,8	5,6	143	297
Totaal	137	9	18	20,1	13,7	5,9	171	284

gemiddeld het kleinst. Onder invloed van de intensieve veehouderij en de intensiteit van het grondgebruik, zijn er evenwel ook verschillen. De akkerbouw in de deelgebieden vertoont overigens grote overeenkomst.

Mariekerke heeft niet alleen het hoogste percentage grasland, maar ook de hoogste melkveedichtheid. De veedichtheid is er evenwel lager dan in Valkenisse en praktisch evenhoog als in Vlissingen.

5. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN

5.1 De economische betekenis van de landbouw in het gebied

In het voorgaande is aangegeven welke produktierichtingen voorkomen en in welke omvang. De gegevens die hieraan ten grondslag liggen, bieden de mogelijkheid in te gaan op de economische betekenis van de land- en tuinbouw in het studiegebied.

Veelal zijn de bedrijfsresultaten in de land- en tuinbouw - volgens bedrijfseconomische maatstaven - negatief. Hierdoor is men geneigd het economische belang van de agrarische produktie te onderschatten. De economische betekenis kan men definiëren als de hoeveelheid inkomen die gevormd wordt. Elk bedrijf koopt grondstoffen aan, betaalt voor diensten en verkoopt produkten. Als op de verkoopwaarde van deze produkten de kosten van aangekochte grondstoffen en diensten in mindering worden gebracht, resteert de beloning voor de op bedrijven geleverde arbeid en voor het in de grond en goederen geïnvesteerde vermogen.

Tabel 5.1 Globale schatting van de jaarlijkse omzet en toegevoegde waarde (in guldens) van de landbouw in het studiegebied (gemiddelde over de jaren 1977/78 t/m 1979/80)

	Non-factor- kosten 1)	Opbreng- sten	Netto- toegevoegde waarde 2)
Akkerbouw	21.281.600	34.630.200	13.348.600
Rundveehouderij	17.604.800	28.541.200	10.936.400
Tuinbouw	4.271.600	8.009.300	3.737.700
Intensieve veehouderij	5.807.700	7.444.600	1.636.900
Totaal	48.965.700	78.625.300	29.659.600

1) Kosten van grondstoffen en diensten (incl. afschrijvingen).

2) Opbrengsten minus non-factorkosten.

In bijlage 4 en 5 is uitvoeriger op bovenstaande berekening ingegaan.

Op basis van deze kengetallen en de samenstelling van de produktie, kan berekend worden dat de bedrijven in het studiegebied jaarlijks globaal genomen voor f 49 miljoen aan goederen en diensten aankopen en voor f 79 miljoen aan produktie verkopen. Voor de inzet van kapitaal, grond en voor het werk dat op de bedrijven in het gebied wordt verricht, ontvangen de bedrijfshoofden, hun meewerkende gezinsleden, verdere medewerkers, verpachters en kapitaalverschaffers van alle bedrijven te zamen dus jaarlijks ongeveer f 30 miljoen. Uit de hoogte van de bedragen van de aangekochte produktiemiddelen en van de verkochte produkten blijkt de betekenis voor de andere sectoren van de economie.

5.2 De arbeidsopbrengst

Zoals in 5.1 al aangegeven is bedraagt de netto-toegevoegde waarde van de landbouw in het studiegebied bijna f 30 miljoen. Dit staat gelijk met het agrarisch inkomen. Hierin zit de beloning van in de landbouw ingezette arbeid, kapitaal en grond.

Op basis van berekeningen ten behoeve van het structuurschema landinrichting blijkt dat de beloning voor de arbeid (de arbeidsopbrengst) ruim f 22 miljoen bedraagt. Bij deze berekeningen is o.a. gebruik gemaakt van de trend, die getrokken werd tussen de diverse arbeidsopbrengsten van de bedrijven uit het LEI-boekhoudnet van de laatste 10 jaar, en de toerekening daarvan naar elke produktietak en omvang daarvan. Vervolgens is per bedrijf in Walcheren de produktierichting en -omvang bepaald, waarna de bijbehorende arbeidsopbrengst berekend kon worden. Van de totale arbeidsopbrengst in Walcheren van f 22 miljoen kan ca. f 2 miljoen aan de nevenbedrijven toegerekend worden en f 20 miljoen aan de hoofdberoepsbedrijven. Dit komt neer op een gemiddelde arbeidsopbrengst per hoofdberoepsbedrijf van ca. f 37.500,-. (De gemiddelde arbeidsopbrengst per nevenbedrijf bedraagt gemiddeld f 8.400,-). De gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid op de hoofdberoepsbedrijven in het studiegebied bedraagt ruim f 25.000,-. Een arbeidsjaareenheid (AJE) komt overeen met de hoeveelheid arbeid van één persoon in één jaar. In vergelijking met andere gebieden is de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid op de hoofdberoepsbedrijven vrij laag. Het landelijk gemiddelde ligt op ongeveer f 30.000,- per arbeidsjaareenheid.

Ook binnen het studiegebied treden er met betrekking tot de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid verschillen tussen de diverse gemeenten op. Het hoogst is deze in Domburg en Vlissingen (f 30.000,- à f 31.000,-). Het laagst is de gemiddelde arbeidsopbrengst in West-Kapelle, waar zij nog geen f 20.000,- per arbeidsjaareenheid bedraagt.

In tabel 5.2 is één en ander nader weergegeven.

Tabel 5.2 De geschatte gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid in de diverse gemeenten op de hoofdberoepsbedrijven

Deelgebied	Gemiddelde arbeidsopbrengst per Arbeidsjaareenheid (in duizenden guldens)
Domburg	30
Veere	25
Westkapelle	19
Mariekerke	25
Valkenisse	25
Middelburg-Arnhemuiden	22
Vlissingen	31
Totaal	25

In het gehele land zijn maar 19 gemeenten (dat is 3% van alle gemeenten) te vinden, waar de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid op de hoofdberoepsbedrijven nog lager is dan in Westkapelle.

In het studiegebied is de gemiddelde arbeidsopbrengst in Vlissingen en Domburg het hoogst. Toch is de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid bij 60% van de Nederlandse gemeenten hoger dan die van Domburg of Vlissingen.

Met betrekking tot de andere gemeenten in Walcheren geldt dat bij ongeveer 80% van alle Nederlandse gemeenten de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid hoger is dan het gemiddelde van die gemeenten.

6. DE RECREATIE OP LANDBOUWBEDRIJVEN

Op veel landbouwbedrijven is naast de landbouw ook de recreatie van belang als bron van inkomsten. Op bijna een vijfde deel, nl. op 100 van de 534 hoofdberoepsbedrijven, heeft men neveninkomsten uit de recreatie.

Dat dit voor de Walcherse boer zo'n grote vlucht heeft kunnen nemen is te verklaren uit het feit dat men in Walcheren door de ligging aan de zee van oudsher al vertrouwd is geweest met de vele recreanten; een rol speelt hierbij dat er eigenlijk op Walcheren te weinig verblijfsaccomodatie aanwezig was en nog is. Als gevolg daarvan kwam "wild" kamperen nogal eens voor, o.a. op aandrang van de VVV zijn zo de eerste caravans en tenten bij de particulieren (waaronder vele boeren) geplaatst. De laatste jaren is deze ontwikkeling steeds verder doorgegaan.

Tabel 6.1 Recreatievormen op landbouwbedrijven

Bedrijven met	Hoofdberoepsbedrijven		Nevenbedrijven		Alle bedrijven	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
- minicamping	48	70	22	20	70	90
- verhuur van zomerwoningen/huis	23	27	7	10	30	37
- verhuur van kamers	17	19	5	7	22	26
- logies en ontbijt	10	10	8	9	18	19
- hoofdberoep in recreatie	.	.	7	16	7	16
- met recreatie	72	100	42	45	114	145

Naast de in tabel 6.1 aangegeven recreatieactiviteiten komt ook nog veel winterstalling van caravans en verhuur van strandhuisjes voor.

Ook de laatste jaren hebben veel hoofdberoepsbedrijven geprobeerd met behulp van de recreatie een neveninkomen te verwerven. De afgelopen 5 jaren is men op 24 bedrijven begonnen met de exploitatie van een minicamping en op 5 bedrijven begon men met andere recreatieactiviteiten 1).

Met betrekking tot het kamperen bij de boer geldt dat er in het algemeen tussen 15 maart en 1 november per boerderij maximaal vijf kampeermiddelen (tenten, caravans) geplaatst mogen worden. De gemeenten Valkenisse, Domburg, Mariekerke en Veere verlenen tot nu toe een ontheffing tijdens het hoogseizoen en de pinksterweek tot 10 eenheden (in 1982 is er zelfs een tijdelijke ontheffing verleend tot 15 eenheden). De totale capaciteit van de minicampings in het hoogseizoen bedraagt naar schatting ca. 3.000 slaappleaatsen. Op de gewone campings bedraagt het aantal slaappleaatsen ongeveer 19 à 20.000, zodat de minicampings circa 1/7 van de totale kampeercapaciteit in Walcheren uitmaken. De minicampings op Walcheren voorzien duidelijk in een leemte aangezien de kampeercapaciteit in het hoogseizoen geringer is dan de behoefte.

Volgens het ontwerp van de nieuwe kampeerwet mogen er in de nabije toekomst i.h.a. 3 (en maximaal 5) kampeermiddelen per boerderij geplaatst worden. Het in werking treden van deze wet kan in de nabije toekomst conflicten geven met betrekking tot de thans in Walcheren bestaande situatie. Waarschijn-

1) In totaal stopten twee bedrijven met hun minicamping en één bedrijf met andere recreatieactiviteiten.

lijk zal dit meer belemmeringen opleveren voor nieuwe minicampings dan voor bedrijven, die nu alleen minicamping hebben (deze vallen naar alle waarschijnlijkheid in een "overgangsregeling").

Naast het aanwezig zijn van voldoende beplanting moeten voor het exploiteren van een minicamping in Walcheren de volgende voorzieningen aanwezig zijn:

- tot 3 eenheden: naast voldoende beplanting is geen enkele extra voorziening nodig.
- 5 - 8 eenheden: 2 WC.'s, 1 douche, 1 aftapkraan op het wekje, voldoende vuilnisemmers.
- 8 -10 eenheden: Hetzelfde als met 5-8 eenheden, maar met 1 WC. meer.

Voor de 90 minicampings bevinden er zich ca. 35 in de nabijheid van de kust (tot ca. 400 meter vanaf de duinstrook) en ca. 55 bevinden zich meer in het achterland.

De opbrengst van een gemiddelde minicamping langs de kust ligt i.v.m. een hogere bezetting een heel stuk hoger dan die van een minicamping in het achterland. Dit betreft zowel de bruto-als de netto-opbrengst. Een raming hiervan is in tabel 6.2 weergegeven.

Tabel 6.2 De gemiddelde netto-opbrengst van de Walcherse minicamping

Situering camping	Bruto-opbrengst 1)	Vaste kosten 2)	Variabele kosten 3)	Netto-opbrengst 4)
- aan de kust	f 11.000,-	f 1.175,-	f 1.375,-	f 8.450,-
- in het achterland	f 6.000,-	f 1.100,-	f 750,-	f 4.150,-

1) Kampgelden.

2) Afschrijving gebouwen en sanitair, rentekosten en kosten, grasmaaier.

3) Gas, water, elektra, vuilniszakken en -emmer(s), schoonmaakartikelen, WC.-papier, reinigingsrechten, onderhoud gebouwen.

4) Netto-opbrengst = bruto opbrengst-vaste kosten-variabele kosten.

Bron: Berekend door het LEI op basis van schattingen van VEKABO (Vereniging voor kamperen bij de boerderij).

De totale netto-opbrengst, die op alle bedrijven door middel van een minicamping behaald wordt bedraagt ruim f 500.000,-. Naast deze minicampings leveren andere recreatieinkomsten nog eens ca. f 300.000,- op. Een specificatie hiervan is weergegeven in tabel 6.3. (Hierbij zijn de recreatieinkomsten, behaald op de 16 nevenbedrijven, waar de hoofdinkomsten uit de recreatie komen, niet meegeteld).

Tabel 6.3 De inkomsten uit recreatie op landbouwbedrijven

	Hoofdberoeps-bedrijven	Neven-bedrijven	Alle bedrijven
- Minicampings	f 398.000,-	f 114.000,-	f 512.000,-
- Verhuur van kamers	f 48.000,-	f 20.000,-	f 68.000,-
- Logies en ontbijt	f 20.000,-	f 10.000,-	f 30.000,-
- Verhuur van zomerwoningen	f 115.000,-	f 20.000,-	f 135.000,-
- Caravanstalling + verhuur van zomerhuisjes	f 20.000,-	f 4.000,-	f 24.000,-
Totaal	f 601.000,-	f 168.000,-	f 769.000,-

Bron: Als tabel 6.2.

Inkomsten uit de recreatie vormen op die bedrijven waar men die activiteiten ontplooit een aanmerkelijke bron van (neven)inkomsten. Aangezien er 100 hoofdberoepsbedrijven en 29 nevenbedrijven zijn met inkomsten uit de recreatie, betekent dit dat er per bedrijf met recreatie gemiddeld ongeveer f 6.000,-extra met behulp van de recreatie verdiend wordt. Deze extra inkomsten leveren een bijdrage aan de continuïteit van veel Walcherse landbouwbedrijven.

De bedrijfsomvang van het hoofdberoepsbedrijf met recreatie is met gemiddeld 125 sbe minder dan de gemiddelde bedrijfsomvang van de andere hoofdberoepsbedrijven (140 sbe). Ondanks hun gemiddeld lagere produktieomvang komen de bedrijven met recreatie met behulp van hun recreatieinkomsten aan een inkomen dat gemiddeld genomen ongeveer op hetzelfde niveau of iets boven dat van de bedrijven zonder recreatie ligt.

Tabel 6.4 Enkele kengetallen van de bedrijven met en zonder recreatie. Situatie in 1981

Hoofdberoeps- bedrijven met	Aantal bedrij- ven	Gemiddelde	
		bedrijfs- opp. (ha)	bedrijfs- omvang (sbe)
- Zowel in 1976 als in 1981 minicamping	46	23,3	135
- Tussen 1976 en 1981 nieuwe minicamping	24	16,3	111
- Andere recreatieinkomsten	30	18,1	121
- Recreatieinkomsten (totaal)	100	20,1	125
Hoofdberoepsbedrijven zonder recreatie	434	20,2	140

Uit tabel 6.4 blijkt ook dat vooral de laatste jaren de nieuwe minicampings voorkomen op bedrijven met een relatief geringe bedrijfsomvang en geringe bedrijfsoppervlakte. Voor vele boeren is een minicamping een compensatie voor de te geringe produktiecapaciteit in de landbouw.

Vooral aan de kust, speciaal aan de zuidrand, wordt veel gebruik gemaakt van de mogelijkheid om m.b.v. de recreatie neveninkomsten te verwerven. Zo heeft in de gemeente Valkenisse 37% van alle landbouwbedrijven (hoofdberoeps- en nevenbedrijven) inkomsten uit de recreatie. Voor de andere gemeenten liggen deze percentages op 22% voor Westkapelle, 21% voor Domburg, 18% voor Veere en 15% voor Mariekerke. In de gemeenten Vlissingen en Middelburg bedraagt dit percentage slechts 2%.

Gezien de inkomsten, die door middel van een minicamping of andere recreatieaccomodaties behaald kunnen worden, de toename hiervan in het recente verleden en het verzadigingspunt nog niet bereikt lijkt, lijkt een verdere toename in de nabije toekomst voor de hand te liggen. Op veel Walcherse bedrijven, die gemiddeld genomen een niet zo hoge produktieomvang hebben, betekent dit een welkome aanvulling op het inkomen dat in de landbouw verdiend wordt.

Als met de invoering van de nieuwe kampeerwet het aantal kampeereenheden tot 5 beperkt gaat worden, is het voor veel bedrijven de vraag of er dan met behulp van de minicamping een voldoende inkomen behaald kan worden.

7. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN

In de voorgaande hoofdstukken is een beeld geschetst van de huidige landbouwkundige situatie. Tevens is een analyse gemaakt van het recente verleden.

In dit hoofdstuk zal nagegaan worden hoe de structuur van de landbouw zich naar verwachting in de komende periode van tien jaar (1981-1991) zonder herinrichting of ruilverkaveling zal ontwikkelen. De basis van deze prognose wordt gevormd door de ontwikkelingen die in de afgelopen jaren plaats hadden en die in de voorgaande hoofdstukken beschreven zijn.

Trends uit het recente verleden worden evenwel niet zonder meer doorgetrokken, maar worden aangepast al naar gelang een ander verloop is voorzien.

7.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

De aantalsontwikkeling is het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden. Uittreding vindt plaats door beroepsbeëindiging (rusten, ziekte of overlijden) van oudere bedrijfshoofden, beroepsverandering (kiezen van een ander hoofdberoep) of door overige oorzaken (ziekte of overlijden van jongere bedrijfshoofden, verhuizing naar buiten blok). De toetreding wordt beïnvloed door het aantal opvolgers in het gebied, de belangstelling voor het stichten van nieuwe bedrijven of het overnemen van een bedrijf door iemand van elders.

Bij de berekening van het toekomstige aantal bedrijven is uitgegaan van de ontwikkeling die in de afgelopen jaren heeft plaats gevonden, de huidige leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden en het tegenwoordige aantal opvolgers. Het resultaat van deze berekening is weergegeven in tabel 7.1.

Tabel 7.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 1976 tot 1991

Begin- jaar	Aantal bedrijven	Uittreding 1)	Toetreding 1)	Aantal bedrijven	Eind- jaar
1976	612	- 136	+ 58	534	1981
1981	534	- 131	+ 67	470	1986
1986	470	- 123	+ 65	412	1991

1) Van bedrijfshoofden.

Volgens deze vooruitberekening zullen er in 1991 circa 412 hoofdberoepsbedrijven zijn. Ten opzichte van 1981 is dit een vermindering van gemiddeld 2,5% per jaar. De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven zal hiermee naar verwachting op ongeveer het zelfde peil liggen als in de afgelopen jaren (2,7%).

De toekomstige aantalontwikkeling is de resultante van de volgende factoren: M $\ddot{e}$ er beroepsbeëindiging (er zijn momenteel relatief veel oudere bedrijfshoofden), iets minder beroepsverandering (verslechterende werkgelegenheidssituatie en relatief weinig jonge bedrijfshoofden), iets minder stichtingen en overgangen van neven - naar hoofdberoepsbedrijven en een iets hoger opvolgingspercentage. (Zie bijlage 6 voor een nadere specificatie).

De laatste jaren is het aantal nevenbedrijven ongeveer gelijk gebleven

(Het daalde van 239 naar 237). Er werden er weliswaar vele opgeheven doch er kwamen er ook vele bij uit de hoofdberoepsgroep.

Voor de toekomst zijn iets minder nevenbedrijven te verwachten dan nu. Dit komt o.a. doordat nieuwe nevenbedrijven voor een groot deel afkomstig zijn uit de groep hoofdberoepsbedrijven; en deze groep zal in de toekomst kleiner worden. Ook wordt van een geringer aantal stichtingen van nieuwe nevenbedrijven uitgegaan dan in het verleden. Voor de toekomst wordt er voorts van uitgegaan dat (evenals in het reecente verleden) elke 5 jaar ongeveer één derde van het aantal nevenbedrijven opgeheven wordt. Zo is te berekenen dat het aantal nevenbedrijven in 1986, 1991 en 1996 resp. ongeveer 231, 224 en 213 zal bedragen.

Tussen 1976 en 1981 is het percentage nevenbedrijven toegenomen van 28 naar 31%. Doordat het aantal nevenbedrijven minder snel zal afnemen dan het aantal hoofdberoepsbedrijven, zal het percentage nevenbedrijven in 1991 gestegen zijn tot ongeveer 35%.

7.2 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlaktestructuur

Tussen 1976 en 1981 is de totale oppervlakte cultuurgrond slechts met 141 ha ofwel met gemiddeld 0,22% per jaar afgenomen.

Met betrekking tot een vermindering van het toekomstige areaal cultuurgrond, zijn enkele kleine uitbreidingsplannen van belang. Naast de aanleg van enkele nieuwe wegen zal ook de recreatie nog wat cultuurgrond doen onttrekken. Voor de nabije toekomst kunnen we dan ook van een iets geringer areaal cultuurgrond uitgaan dan nu.

Het geregistreerde grondgebruik in 1991 zal circa, 12.120 ha bedragen (1981: 12.314 ha). Dit houdt een iets geringer jaarlijkse vermindering in (0,16% per jaar) dan in het recente verleden.

Het nevenberoepsgrondgebruik is de laatste jaren toegenomen van 11% van het totale grondgebruik in 1976 tot bijna 13% in 1981. Ook voor de toekomst mag verwacht worden dat het grondgebruik van nevenbedrijven zal blijven toenemen. Voor 1991 is te verwachten dat dit aandeel gestegen zal zijn tot ca. 15%.

In 1991 worden er circa 412 hoofdberoepsbedrijven en 224 nevenbedrijven verwacht. Globaal gesteld zal van de 12.120 ha cultuurgrond in 1991 ongeveer 10.270 in gebruik zijn bij de hoofdberoepsbedrijven en ongeveer 1.850 ha bij nevenbedrijven.

Tabel 7.2 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond

	Oppervlakte in ha			Percentage		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Hoofdberoepsbedrijven	11.113	10.758	10.270	89	87	85
Nevenbedrijven 1)	1.342	1.556	1.850	11	13	15
Totaal	12.455	12.314	12.120	100	100	100

1) Met 10 sbe en meer.

Doordat het aantal hoofdberoepsbedrijven sterker afneemt dan de totale oppervlakte cultuurgrond die zij gebruiken zal de gemiddelde bedrijfsoppervlakte per hoofdberoepsbedrijf toenemen van 20,1 ha in 1981 tot 24,9 ha in 1991 (in 1976 was dit 18,2 ha). De gemiddelde bedrijfsoppervlakte per nevenbedrijf neemt toe van 6,6 ha in 1981 tot ruim 8 ha in 1991 (in 1976: 5,6 ha). In 1991 zal ruim een kwart van de bedrijven groter dan 30 ha zijn. Toch zal dan nog eveneens ruim een kwart van de bedrijven kleiner dan 15 ha zijn.

Tabel 7.3 Hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakteklasse

	Aantal bedrijven			Percentage		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Tot 5 ha	47	36	20	8	7	5
5 - 10 ha	83	53	22	13	10	5
10 - 15 ha	147	115	74	24	22	18
15 - 20 ha	126	110	74	21	21	18
20 - 30 ha	127	125	111	21	23	27
30 - 40 ha	52	61	62	8	11	15
40 ha e.m.	30	34	49	5	6	12
Totaal	612	534	412	100	100	100

Grondmobiliteit

Tussen 1976 en 1981 is ruim 2.400 ha cultuurgrond van gebruiker gewisseld. Dit betrof 1.100 ha bedrijfsoverdracht (van vader op zoon of schoonzoon). Het "vrije" grondverkeer betrof 1.300 ha. Hoe de grondmobiliteit zich in de toekomst zal ontwikkelen, is vooral afhankelijk van bedrijfsbeëindiging. Deze zal in de nabije toekomst, vooral onder invloed van de toegenomen vergrijzing van de bedrijfshoofden, toenemen. Tussen 1976 en 1981 trad 22% van de bedrijfshoofden uit. Tussen 1986 en 1991 zal ongeveer 26% van de bedrijfshoofden uittreden, terwijl ook de gemiddelde oppervlakte van de bedrijven van de uittredenen stijgt. Hierdoor zal de grondoverdracht in de nabije toekomst hoger zijn dan in het recente verleden. Doordat het opvolgingspercentage iets hoger gaat worden zal de toename van de overdracht vooral tussen vader en zoon plaatsvinden. De hoeveelheid cultuurgrond die ter beschikking komt voor bedrijfsvergrotingen zal ongeveer gelijk blijven of iets toenemen. Doordat er minder bedrijven zijn zal de gemiddelde bedrijfsoppervlakte sterker gaan stijgen.

Het grootste gedeelte van deze toekomstige "vrij" beschikbare oppervlakte cultuurgrond hebben momenteel de 79 bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar zonder opvolger (1.016 ha) en de 33 bedrijven waar opvolging nog niet bekend is (669 ha). Het percentage "vrij" beschikbare grond bedraagt in Walcheren 16%, hetgeen meer is dan in andere gebieden (normaal ligt dit percentage tussen de 8 en 14%). Deze "vrije" grond zal voor een deel beschikbaar komen via toekomstige bedrijfsverkleiningen (naar schatting ruim 1.000 ha) en bij overdracht van bedrijven aan vreemden (ongeveer 200 ha).

7.3 Ontwikkeling van de produktierichtingen

7.3.1 Het grondgebruik

In de afgelopen jaren vond een toename van het areaal bouwland (+ 163 ha) en een afname van de arealen grasland (- 291 ha) en tuinland (- 28 ha) plaats.

De toename van het bouwlandareaal kwam geheel voor rekening van de snijmaisteelt (+ 201 ha). In zijn totaliteit gezien veranderde het grondgebruik ten behoeve van de akkerbouw, de rundveehouderij en de tuinbouw praktisch niet.

Ook voor de toekomst worden geen grote veranderingen verwacht. Wel mag verwacht worden dat het aandeel cultuurgrond ten behoeve van de rundveehouderij iets zal toenemen. Dit mede omdat de produktieomvang van het gemiddelde rundveehouderijbedrijf heel wat hoger ligt dan dat van het gemiddelde akkerbouwbedrijf. De rundveehouders zijn gemiddeld ook wat jonger (54% is jonger dan 50 jaar) dan de akkerbouwers (43% is jonger dan 50 jaar). Ook het opvolgingspercentage bij de rundveehouders ligt hoger dan dat bij de akkerbouwers.

De laatste jaren is het aandeel snijmais in het totale areaal voedergewassen toegenomen van 8 tot 13%. Ook voor de toekomst kan gezien de relatief gunstige voederwaarde van mais ten opzichte van gras en de slechte verkavelingssituatie nog enige uitbreiding van de snijmaisteelt verwacht worden.

De laatste jaren is de totale tuinbouwproductie iets afgenomen. Ook voor de toekomst is uitbreiding van de tuinbouw niet waarschijnlijk; dit ondanks de relatief gunstige klimatologische omstandigheden.

In zijn totaliteit genomen worden er voor de toekomst dus geen grote veranderingen in het grondgebruik op Walcheren verwacht.

Tabel 7.4 Ontwikkeling van het grondgebruik

Alle bedrijven	1976	1981	1991
Ha cultuurgrond	12.455	12.314	12.120
Percentage bouwland	66,8	68,9	70
(percentage snijmais	2,5	4,2	6)
Percentage grasland	30,6	28,6	28
Percentage tuinland	2,5	2,3	2
Percentage braakland	0,1	0,2	-

7.3.2 De akkerbouw

In hoofdstuk 4.3 is de ontwikkeling van het bouwplan in de afgelopen jaren beschreven.

Uit de vele schommelingen van jaar op jaar kan een trendmatige ontwikkeling afgeleid worden. Deze trend wijst in de richting dat er in de toekomst in het algemeen meer aardappelen en snijmais geteeld zullen worden en minder granen en peulvruchten. Suikerbieten, landbouwzaden en uien stabiliseren zich ongeveer op het huidige niveau.

Door deze ontwikkeling zal de intensiteit van het bouwlandgebruik in de nabije toekomst iets toe kunnen nemen, nl. van 4,5 tot 4,6 sbe per ha in 1991.

7.3.3 De rundveehouderij

In het recente verleden nam de melkveestapel het meeste toe op de bedrijven met een ligboxenstal. Op ruim een kwart van de rundveebedrijven was in 1981 reeds een ligboxenstal aanwezig. Ook voor de nabije toekomst kunnen nog heel wat nieuwe ligboxenstallen in het gebied verwacht worden. In het gebied zijn namelijk 79 bedrijven met melkkoeien met meer dan 20 ha grond, die nog geen ligboxenstal hebben.

Van deze 79 bedrijven hebben 16 bedrijven een huiskavel tussen 10 en 15 ha en 16 bedrijven een huiskavel van meer dan 15 ha.

Rercent (voorjaar 1982) is het aantal bouwaanvragen voor zo'n ligboxenstal gestegen. Dit mede onder invloed van de gedaalde rente en de redelijke bedrijfsresultaten welke met de melkveehouderij het laatste jaar behaald zijn.

De totale veedichtheid per 100 ha ruwvoedergewassen is de afgelopen jaren iets gedaald, namelijk tot 270 grootveeëenheden per 100 ha (alle bedrijven). Op de rundveebedrijven daarentegen is de totale veedichtheid iets toegenomen, namelijk tot 297 grootveeëenheden per 100 ha. (Op de bedrijven met een ligboxenstal bedroeg de veedichtheid in 1981 322 grootveeëenheden per 100 ha).

Het is dus in Walcheren in zijn totaliteit gezien nog wel mogelijk om een hogere veedichtheid te behalen. Een veedichtheid van 3,2 grootveeëenheid per ha is momenteel bij een goede graslandverzorging en bij een ruim krachtvoergebruik technisch haalbaar.

Door de bouw van nieuwe ligboxenstallen en een iets groter areaal ruwvoedergewassen zal het aantal koeien in de nabije toekomst toenemen tot ca. 7.000.

De rentabiliteit in de mestveesector is sterk wisselend. Gemiddeld genomen worden over een reeks jaren gezien de kosten net door de opbrengsten gedekt 1).

De zelfvoorzieningsgraad van rundvlees in de EG ligt op ongeveer 100 (exclusief Griekenland). Voor Nederland op ca. 130. De rundvleesprijs is dus enerzijds afhankelijk van het consumentengedrag in Nederland en anderzijds van de export naar het buitenland.

Voor de toekomst moet rekening gehouden worden met een stagnerend of teruglopend binnenlands rundvleesgebruik in verband met teruglopende reële inkomens. De consument zal eerder geneigd zijn om goedkopere vleessoorten (of meer eieren) te gaan gebruiken. Van de andere kant kan de EG-markt in de nabije toekomst meer rundvlees opnemen: De zelfvoorzieningsgraad van rundvlees van het nieuwe EG-land Griekenland en de misschien toekomstige EG-landen Spanje en Portugal ligt gemiddeld op ongeveer 70. Met betrekking tot de toekomstige prijsontwikkeling van het rundvlees mag van een ongeveer gelijkblijvende prijsontwikkeling uitgegaan worden, die gemiddeld genomen ongeveer kosten-dekkend zal zijn.

Met betrekking tot Walcheren wordt er in dit verband niet van uitgegaan dat de terugloop in de mestveesector van de afgelopen jaren zal blijven doorgaan. Voor de nabije toekomst wordt uitgegaan van een stabilisatie op ongeveer het huidige niveau.

Door de relatief gunstige schapevleesprijzen is het aantal schapen in het gebied de laatste jaren bijna verdubbeld. Ook voor de nabije toekomst wordt van enige groei uitgegaan.

Samengevat zal de rundveehouderij in Walcheren ongeveer met gemiddeld 0,8% per jaar toenemen.

Tabel 7.5 Ontwikkeling van de rundveehouderij

Alle bedrijven	1976	1981	1991
Ha grasland	3.804	3.513	3.394
Ha mais en voederbieten	427	590	800
Aantal koeien	6.366	6.305	7.000
jongvee	4.968	5.227	5.600
mestvee	4.411	3.004	3.000
schapen	959	1.703	2.200
g.v.e.	11.997	11.067	11.950
G.v.e.'s per 100 ha			
grasland en voedergewassen	284	270	285
Aantal sbe rundveehouderij	27.320	26.674	28.650

7.3.4 De tuinbouw

Voor de toekomst mag verwacht worden dat de tuinbouwproductie in Walcheren niet verder af zal nemen. Een stabilisatie op het huidige niveau of een lichte toename ten opzichte van 1981 lijkt eerder voor de hand te liggen. Dit ook gezien de meerjarige trend vanaf 1971. Ook de bedrijfsomvang en de leeftijdsverdeling van de tuinders zijn relatief gunstig. Ook de klimatologische omstandigheden voor de tuinbouw op Walcheren zijn vrij gunstig, terwijl ook de nabijheid van Middelburg en Vlissingen en de verblijfsrecreatie voor de afzet hierbij een rol spelen.

Fors zal de tuinbouw op Walcheren alleen maar kunnen groeien, als men zijn producten buiten Walcheren op andere veilingen zou afzetten, dit omdat de "opnamecapaciteit" van de veiling te Middelburg beperkt is i.v.m. een gering

1) Zie hiervoor LEI-publikatie 3.107: Van bedrijfsuitkomsten tot financiële positie. November 1981 o.a. tabel 2.16 en grafiek 3.5.

aantal afnemers. Ook het feit dat men onvoldoende over goed beregeningswater kan beschikken maakt forse uitbreiding van de tuinbouw in de open grond onwaarschijnlijk.

7.3.5 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij maakte in 1981 ruim 6% van de totale productieomvang uit.

De totale intensieve veehouderijproductie is de laatste 5 jaar met één derde toegenomen. Op de hoofdberoepsbedrijven was deze uitbreiding nog sterker. De groei vond vooral plaats in de kippenhouderij. Ook werden er meer mestvarkens gehouden. De produktie vindt nu meer dan voorheen plaats op de gespecialiseerde intensieve veehouderijbedrijven. In 1976 voor de helft en in 1981 voor drie kwart. De 16 intensieve veehouderijbedrijven hadden in 1981 een gemiddelde omvang van 246 sbe.

Gezien het feit dat er op vele bedrijven een onvoldoende bedrijfsomvang is en gezien dat op vele bedrijven er wel een eenheid intensieve veehouderij is die evenwel vaak nog onvoldoende groot is om van een technisch/economisch optimum te spreken mag verwacht worden dat de groei in deze tak toch zal doorgaan. Ook de relatief gunstige leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden op de intensieve veehouderijbedrijven speelt hierbij een rol.

Hoe groot deze toekomstige groei van de intensieve veehouderij precies zal zijn is moeilijk aan te geven. De bedrijfsresultaten in deze sector wisselen sterk. Tot 1979 waren de bedrijfsresultaten in deze sector redelijk. De laatste jaren zijn deze weer heel wat minder. Mede om deze reden wordt van een geringere groei uitgegaan dan in het recente verleden.

7.4 Bedrijfsstructuur

In de voorgaande paragrafen is een beeld geschetst van de verwachte ontwikkeling in de diverse produktietakken. Ook is een beeld gegeven van het aantal bedrijven in 1991.

In tabel 7.6 is de toekomstige verdeling van de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype weergegeven. Daarbij is de ontwikkeling in het verleden niet zonder meer doorgetrokken. Met betrekking tot de toekomstige prognose is onder meer rekening gehouden met hetgeen beschreven is in de voorgaande paragrafen.

Tabel 7.6 Ontwikkeling van de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Percentage		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Zuivere akkerbouwbedrijven	156	180	168	26	34	41
Overige akkerbouwbedrijven	82	56	35	13	10	8
Rundveebedrijven	163	143	105	27	27	26
Intensieve veehouderijbedr.	14	16	21	2	3	5
Tuinbouwbedrijven	54	41	33	9	8	8
Gemengde bedrijven	143	98	50	23	18	12
	612	534	412	100	100	100

Deze cijfers dienen wel met de nodige omzichtigheid te worden gehanteerd.

Het aandeel van de zuivere akkerbouwbedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven neemt toe. Van de overige akkerbouwbedrijven en de gemengde bedrijven loopt het aantal terug. Het aandeel van de tuinbouw- en rundveebedrijven blijft nagenoeg constant.

7.5 De totale produktieomvang en de bedrijfsomvangstructuur

In tabel 7.7 is de verwachte ontwikkeling van de totale produktieomvang samengevat.

Tabel 7.7 Ontwikkeling van de produktieomvang

Alle bedrijven	Aantal sbe			Percentage		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Sbe akkerbouw	38.284	38.139	39.000	48	48	46
Sbe rundveehouderij	27.320	26.674	28.650	34	33	33,5
Sbe tuinbouw	11.166	10.680	10.800	14	13	12,5
Sbe intensieve veeh.	3.672	4.901	7.000	4	6	8
Totaal	80.442	80.393	85.450	100	100	100

Het aandeel dat de nevenbedrijven in de totale produktieomvang innemen is de laatste jaren van 8 naar 9% gestegen. In 1991 mag verwacht worden dat de nevenbedrijven ongeveer 11% van de totale produktieomvang zullen innemen. De produktie op de hoofdberoepsbedrijven zal in 1991 ongeveer 76.000 sbe bedragen. Daardoor zal de gemiddelde produktieomvang per hoofdberoepsbedrijf stijgen van 137 sbe in 1981 tot ongeveer 184 sbe in 1991.

Uitgaande van een zelfde ontwikkeling in spreidingspatroon als in de afgelopen jaren zal de bedrijfsomvangstructuur er in 1991 ongeveer zo uitzien als in tabel 7.8 is weergegeven.

Tabel 7.8 Ontwikkeling van de produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfsomvang (sbe)	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Tot 70	148	112	42	24	21	10
70 - 110	178	137	70	29	26	17
110 - 130	81	62	41	13	12	10
130 - 150	56	43	41	9	8	10
150 - 190	66	75	66	11	14	16
190 - 250	48	61	70	8	11	17
250 e.m.	35	44	82	6	8	20
	612	534	412	100	100	100

Momenteel is om de continuïteit van een gezinsbedrijf (ongeveer 1,3 vaste arbeidskracht) op wat langere termijn veilig te stellen een produktieomvang van 160 à 170 sbe nodig. Uitgaande van een zelfde noodzakelijke vergroting van de produktieomvang als in het recente verleden zal in 1991 ongeveer 210 à 220 sbe nodig zijn. In Walcheren kunnen deze normen gemiddeld genomen iets lager liggen door de vele nevenactiviteiten op de hoofdberoepsbedrijven. Voor Walcheren bedraagt deze norm ongeveer 150 sbe in 1981 en 190 sbe in 1991.

Onlangs het feit dat de gemiddelde bedrijfsomvang in Walcheren en de spreiding daar omheen in 1991 op een hoger niveau zal liggen dan nu, zal de bedrijfsomvangsstructuur op zich er ongunstiger uitzien dan nu. Momenteel heeft 66% van de bedrijven een bedrijfsomvang van minder dan 150 sbe. In 1991 zal ongeveer 73% een bedrijfsomvang van minder dan 190 sbe hebben.

7.6 Arbeidskrachten

In hoofdstuk 2 is de ontwikkeling van het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten in het recente verleden geschetst. In de vorige paragraaf (7.5) is de toekomstige verdeling van de bedrijven over de diverse bedrijfsomvangklassen weergegeven.

Tussen 1976 en 1981 liep de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf licht terug, namelijk van 1,35 naar 1,32 man per bedrijf. Op de akkerbouw- en de rundveehouderijbedrijven daalde de arbeidsbezetting; op de intensieve veehouderij-, de tuinbouw en de gemengde bedrijven was sprake van een hogere arbeidsbezetting.

Voor de toekomstige verdeling van het aantal arbeidskrachten kunnen we uitgaan van een voortgaande daling van de arbeidsbezetting in de diverse bedrijfsomvangklassen. Zo zal het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven verminderen van 707 in 1981 tot 593 in 1991. Dit betekent een vermindering van het aantal arbeidskrachten met gemiddeld 1,7% per jaar. Dit is minder dan in het recente verleden, toen de daling gemiddeld 3,1% per jaar bedroeg.

In 1981 waren er 401 éénmansbedrijven, 112 tweemansbedrijven, 12 driemansbedrijven en 9 bedrijven met vier of meer arbeidskrachten. In 1991 zullen er naar verhouding meer éénmansbedrijven en meer bedrijven met drie of meer arbeidskrachten zijn. Als geheel genomen zal de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf in 1991 met 1,44 man per bedrijf iets hoger liggen dan nu. In 1991 zullen er naar verwachting ongeveer 356 éénmansbedrijven, 80 tweemansbedrijven, 8 driemansbedrijven en 11 bedrijven met vier of meer arbeidskrachten zijn.

SAMENVATTING

Ligging en gebruik van de ruimte

Het landinrichtingsproject "Walcheren" betreft praktisch het gehele voormalige eiland Walcheren. De totale oppervlakte van het studiegebied is ongeveer 14.880 ha. Een aanzienlijk deel van deze oppervlakte betreft dorpskernen, wegen, sloten, niet-agrarische bebouwing, tuinen, erven e.d. De agrarische bedrijven die in het studiegebied gelegen zijn, hebben 12.314 ha cultuurgrond in gebruik.

Walcheren is een overwegend agrarisch gebied met aan de rand de steden Middelburg en Vlissingen. Ook de recreatie is erg belangrijk. Deze bevindt zich vooral langs de kust, maar heeft ook uitstralingseffecten meer landinwaarts. Naast het natuurgebied in het noordwesten bevinden zich ook enige natuurgebieden in het midden van Walcheren.

De grond wordt het meest gebruikt als bouwland (69%) en grasland (29%). Tuinland maakt 2% van het grondgebruik uit. De agrarische productie bestaat voornamelijk uit akkerbouw (48%) en rundveehouderij (33%). De tuinbouw (13%) en de intensieve veehouderij (6%) zijn van mindere betekenis.

Bevolking en werkgelegenheid

In het studiegebied wonen verspreid over 16 dorpen ruim 24.000 mensen. De groei van de bevolking komt de laatste jaren ongeveer overeen met die van geheel Walcheren en Zeeland. Dit is meer dan de landelijke bevolkingsgroei.

Het werkloosheidspercentage van de binnen het studiegebied gelegen gemeenten is i.h.a. lager dan in de steden Middelburg en Vlissingen. De werkgelegenheidssituatie van geheel Walcheren komt ongeveer overeen met die van Zeeland, die iets minder ongunstig is dan de landelijke situatie.

Van de totale mannelijke beroepsbevolking in het studiegebied is ca. 12% direct in de agrarische sector werkzaam. Bovendien is ca. 3% van de mannelijke beroepsbevolking voor minder dan de helft van zijn arbeidstijd in de agrarische sector werkzaam.

Ruimtelijke ordening

In het voorontwerp streekplan Midden-Zeeland wordt langs de kust natuurbehoud, verblijfs- en dagrecreatie voorgestaan. T.a.v. de landbouw gelden enkele beperkingen t.a.v. nieuwe vestigingen in de open poelgebieden in het midden.

Bodemgesteldheid en klimaat

De bodem van Walcheren bestaat uit kreekruggronden (ca. 30%), poelgronden (ca. 50%), kleiplaatgronden en jonge poldergronden (beiden ca. 10%).

Het klimaat in Walcheren is gematigder dan elders. Ook regent het er minder (-10%) en is het er zonniger.

Aantal bedrijven en arbeidskrachten verminderen

In 1981 waren er in Walcheren 534 hoofdberoepsbedrijven en 237 geregistreerde nevenbedrijven. De laatste 5 jaar is het totaal aantal bedrijven met gemiddeld 2% per jaar verminderd. Dit is iets lager dan landelijk (2,2%) en in de rest van Zeeland (2,8%). Het aantal hoofdberoepsbedrijven in Walcheren vermindert snel; het aantal nevenbedrijven blijft daarentegen ongeveer constant.

Voor de komende tien jaar wordt verwacht dat het aantal hoofdberoepsbedrijven in ongeveer hetzelfde tempo (gemiddeld 2,5% per jaar) zal verminderen

als in het recente verleden (gemiddeld 2,8% per jaar). Het aantal nevenbedrijven zal met + 1% per jaar verminderen.

Het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven is de laatste jaren verminderd van 829 tot 707 (met gemiddeld 3,1% per jaar).

Aantal bedrijven met recreatie neemt sterk toe

Het aantal hoofdberoepsbedrijven dat neveninkomsten heeft is de laatste jaren flink toegenomen. In 1981 had 32% van de hoofdberoepsbedrijven neveninkomsten. In 1976 was dit nog maar 24%. Vaak hebben de neveninkomsten betrekking op recreatie.

Op 70 hoofdberoepsbedrijven kwam in 1981 een minicamping voor. De omvang van het hoofdberoepsbedrijf met recreatie is gemiddeld 125 sbe hetgeen minder is dan het gemiddelde van de andere hoofdberoepsbedrijven (140 sbe). Recreatie vormt een compensatie voor een te geringe bedrijfsomvang als landbouwbedrijf.

Ontwikkeling totale produktieomvang stagneert

Walcheren wordt gekenmerkt door een uiterst gemengd produktiepakket. De akkerbouw en de rundveehouderij zijn de belangrijkste produktierichtingen in Walcheren. Zij omvatten in 1981, resp. 46 en 35% van het aantal sbe op de hoofdberoepsbedrijven. Het aandeel van de tuinbouw in de totale produktieomvang is 13%; dat van de intensieve veehouderij is 6%.

De totale landbouwproduktie in Walcheren is de laatste jaren nagenoeg constant gebleven. Op de hoofdberoepsbedrijven was sprake van een lichte achteruitgang. Dit werd vrijwel volledig gecompenseerd door een toename van de produktie op de nevenbedrijven.

Voor de toekomst wordt een stabilisatie van de huidige akkerbouw- en tuinbouwproduktie verwacht; voor de rundveehouderij en de intensieve veehouderij wordt een lichte toename verwacht.

Veel kleine bedrijven

In Walcheren komen veel kleine bedrijven voor. In 1981 had 38% van de hoofdberoepsbedrijven een oppervlakte van minder dan 15 ha. Slechts 18% van de bedrijven had in 1981 een oppervlakte van meer dan 30 ha.

Aangezien het accent van de agrarische produktie ligt op de grondgebonden akkerbouw en rundveehouderij hebben ook veel bedrijven een geringe produktieomvang. Bijna de helft van de hoofdberoepsbedrijven had in 1981 een omvang beneden 110 sbe. Eén derde had een produktieomvang van meer dan 150 sbe.

Toenemende vergrijzing en weinig opvolging

In het studiegebied is de laatste jaren een zekere vergrijzing opgetreden. In 1976 was nog 45% van de boeren en tuinders ouder dan 50 jaar. In 1981 was 53% ouder dan 50 jaar.

Er zijn 281 bedrijfshoofden van 50 jaar of ouder. Een derde van hen heeft een opvolger. Op een aantal bedrijven is dit nog niet bekend. Het toekomstige opvolgingspercentage zal naar verwachting niet veel afwijken van dat in het recente verleden (circa een derde). Het opvolgingspercentage op de bedrijven ligt hoger naarmate de omvang van het bedrijf groter is.

Veel kavels per bedrijf

De bedrijven hebben gemiddeld meer kavels per bedrijf (4,9) dan in de rest van Zeeland (4,0) en landelijk (3,9). De gemiddelde kavelgrootte is met 4,1 ha kleiner dan in de rest van Zeeland (5,1 ha) en dan landelijk (4,4 ha). Relatief ongunstig is de verkavelingssituatie op de bedrijven met meer dan 20 ha.

Ook hebben nogal wat hoofdberoepsbedrijven hun bedrijfsgebouwen in een bebouwde kom (ca. 10%), hetgeen hun bedrijfsvoering moeilijk maakt.

Bijna de helft van alle rundveebedrijven heeft onvoldoende grond aan huis (minder dan 25 are per koe aan huis).

Produktierichtingen:

- Veel kleine akkerbouwbedrijven; lage intensiteit van bouwlandgebruik

Ondanks het feit dat ruim de helft van de akkerbouwbedrijven kleiner dan 20 ha is, is de intensiteit van het bouwlandgebruik niet erg hoog. De laatste jaren is deze intensiteit ook niet toegenomen. Het bouwplan op de kleinere bedrijven is niet intensiever dan dat van de grotere bedrijven.

Gemiddeld genomen komt de intensiteit van het bouwlandgebruik overeen met dat van Zeeland. In Walcheren worden evenwel minder granen en aardappelen geteeld dan in de rest van Zeeland. Het percentage suikerbieten daarentegen is hoger. Een speciale teelt op Walcheren is de teelt van bonen voor de vermeerdering (zaadteelt).

Voor de toekomst is ongeveer een stabilisatie van de akkerbouwproduktie op het huidige niveau te verwachten.

- Veel kleine rundveebedrijven; hoge veedichtheid en melkproduktie per koe

Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf bedraagt 37. Momenteel moet een bedrijf minimaal 45 à 50 koeien (en 21 à 23 ha voedergewassen) hebben om een voldoende inkomen te behalen. Ruim een kwart van de rundveebedrijven heeft een ligboxenstal.

De veedichtheid in Walcheren ligt met 284 grootveeëenheden per 100 ha ruwvoedergewassen iets boven het Zeeuwse en landelijke gemiddelde. Dit geldt ook voor de gemiddelde melkproduktie per koe.

In Walcheren wordt evenals in de rest van Zeeland veel mestvee gehouden. Afhankelijk van de rentabiliteit in deze sector schommelt het totale aantal stuks mestvee sterk.

Voor de toekomst wordt in Walcheren een lichte uitbreiding van de rundveehouderijsector verwacht.

- Tuinbouwproduktie licht achteruit

De totale tuinbouwproduktie verminderde de laatste 5 jaar met 4%. Toch maakt de tuinbouw nog 13% van de totale produktieomvang in Walcheren uit. De produktie is erg divers. Bijna alle tuinbouw takken zijn vertegenwoordigd. Doordat er bij geen enkele tuinbouw tak sprake is van een centrumfunctie en men hoofdzakelijk voor de lokale markt produceert is voor de tuinbouw geen groei te verwachten.

- Groei van de intensieve veehouderij

De omvang van de intensieve veehouderijproduktie is met 6% van de totale produktieomvang in Walcheren niet groot te noemen. Deze produktie is de laatste 5 jaar met één derde toegenomen. De groei vond vooral plaats in de kippenhouderij. Ook werden er meer mestvarkens gehouden. De intensieve veehouderijproduktie vindt nu meer dan voorheen plaats op gespecialiseerde bedrijven.

Voor de nabije toekomst wordt een doorgaande groei in de intensieve veehouderijsector verwacht.

Verschillen tussen de deelgebieden

Op de hoger gelegen kreekruggronden en in de jonge polders komt relatief veel akkerbouw voor. Daarom is er meer akkerbouw in de gemeenten Westkapelle, Valkenisse en in de polders rond Nieuwland.

Op de laaggelegen poelgronden in het middengebied komt meer rundveehouderij (gemeente Mariekerke) en weinig tuinbouw voor. De meeste intensieve veehouderij is in Domburg.

Inkomenssituatie relatief slecht

De netto toegevoegde waarde, die aan de landbouw in het studiegebied toe te rekenen is, bedraagt bijna 30 miljoen gulden. De beloning van de factor arbeid, d.w.z. de totale arbeidsopbrengst toegerekend aan de sector landbouw in het studiegebied bedraagt ruim 22 miljoen gulden. De gemiddelde arbeidsopbrengst per hoofdberoepsbedrijf bedraagt ca. f 37.500,-.

In vergelijking met andere gebieden is dit niet erg veel. Gemiddeld genomen ligt de inkomenssituatie op de landbouwbedrijven in Walcheren ongeveer een vijfde onder het landelijke gemiddelde. Wel heeft een belangrijk gedeelte een aanvullend inkomen uit de recreatie of andere neveninkomsten. Ook komt veel rechtstreekse verkoop van land- en tuinbouwprodukten aan particulieren voor.

Toekomstige ontwikkeling op de hoofdberoepsbedrijven

	Aantal			Gemiddelde jaarlijkse verandering	
	1976	1981	1991	'76-'81	'81-'91
Hoofdberoepsbedrijven	612	534	412	- 2,7%	- 2,5%
Arbeidskrachten	829	707	593	- 3,1%	- 1,7%
Sbe	73.973	73.102	76.200	- 0,2%	+ 0,4%
Ha	11.113	10.758	10.270	- 0,6%	- 0,4%
Ha per bedrijf	18,2	20,1	24,9	+ 2,0%	+ 2,2%
Sbe per bedrijf	121	137	185	+ 2,5%	+ 3,0%

SLOTBESCHOUWING

De landbouw in Walcheren heeft een aantal zwakke en een aantal sterke kanten. De meest in het oog springende zwakke kanten zijn de geringe oppervlakte en omvang van de bedrijven. Dit geldt zowel voor rundveehouderijbedrijven als voor de akkerbouwbedrijven. Het merendeel van de akkerbouwbedrijven heeft te weinig cultuurgrond om op den duur als akkerbouwbedrijf te kunnen blijven functioneren. Het bouwplan is gezien de geringe bedrijfsoppervlakte ook niet erg intensief. Voor een gedeelte zal dit veroorzaakt worden door de grondsoort. Er komen voor akkerbouw goed geschikte jonge poldergronden en kreekruggronden voor, een gedeelte van de bodem bestaat evenwel ook uit poelgronden en uit kleiplaatgronden. Deze zijn in het algemeen voor intensieve akkerbouw minder geschikt. Voorts is de waterkwaliteit door het zoutgehalte van dien aard dat beregening doorgaans niet mogelijk is. Een zwak punt is ook dat de omvang van de produktie met uitzondering van de intensieve veehouderij niet uitgebreid wordt. De omvang van de rundveehouderij en de tuinbouw verminderen zelfs wat, in tegenstelling tot andere gebieden waar groei is. De slechte verkaveling vormt voor een aantal bedrijven een belemmering om tot een efficiënte opzet in de rundveehouderij te komen. Voor de tuinbouw speelt verder een rol dat de opnamecapaciteit voor de lokale markt beperkt is. Grotere hoeveelheden moeten afgezet worden op verderaf gelegen veilingen.

Tot de sterke kanten van de landbouw in Walcheren kan gerekend worden dat men vaak gebruik maakt van aanvullende inkomensbronnen (door het bieden van recreatieve voorzieningen, verkoop aan huis e.d.). Voorts dat de technische resultaten vrij goed zijn; de kg-opbrengsten per ha en de melkopbrengsten per koe liggen hoog. Ook de veebezetting is relatief hoog. Men heeft in het algemeen ook wat meer opleiding dan elders. Voorts levert de ligging aan de kust wat minder koude winters en wat minder warme zomers hetgeen tot gevolg heeft dat het groeiseizoen hier wat langer en wat beter is dan elders. Andere sterke punten zijn dan men vergeleken met andere delen van Zeeland veel eigendomsgrond heeft en dat men een spaarzame instelling heeft.

In de komende jaren zal er alles aan gedaan moeten worden om de tekortkomingen op te lossen. Hierbij zijn verschillende mogelijkheden denkbaar, waarvan allereerst specialisatie genoemd kan worden. Momenteel hebben vele bedrijven zowel akkerbouw als rundveehouderij. Dit is historisch zo gegroeid omdat sommige gronden voor akkerbouw minder geschikt zijn. Specialisatie op één grondgebonden produktietak heeft het voordeel dat men de bedrijfsinrichting (gebouwen en machines) kan vereenvoudigen. Dit leidt tot kostenverlaging. Specialisatie kan bevorderd worden door grondruil, waarbij het grasland meer op de rundveebedrijven komt en het bouwland op de akkerbouwbedrijven.

Een tweede mogelijkheid is intensivering, met name uitbreiding van het areaal arbeidsintensieve gewassen. De produktie per man is laag, vooral op de akkerbouwbedrijven. Met name kan hierbij gedacht worden aan uitbreiding van het areaal consumptieaardappelen en aan arbeidsintensieve teelten als pootaardappelen, zaadteelten voor de vermeerdering (bonen, erwten, andere groenten, bloemen etc.) witlofteelt en witloftrek, bollenteelt etc. Intensivering zal evenwel voor een aantal akkerbouwers niet mogelijk zijn omdat bijvoorbeeld de bodem niet geschikt is voor een intensief bouwplan of omdat de waterbeheersing gebreken vertoont. Doorgaan met akkerbouw betekent dan dat men op een doodlopend pad bezig is. Wil men landbouwer blijven dan zal het dan nodig zijn dat men een andere produktierichting kiest die minder grond per man vergt: intensieve veehouderij, of rundveehouderij, of tuinbouw. Bij de tuinbouw gaat het er vooral om de specifieke klimatologische voordelen van Walcheren uit te buiten. Met name voor de kleinfruitsector (frambozen, rode bessen, kruisbessen e.d.) liggen er mogelijkheden. Ook de vroegheid van sommige teelten kan meer uitgebreid worden (groente, fruit, vroege aardappelen e.d.). Afzet buiten Walcheren is dan wel noodzakelijk. Daarnaast valt voor Walcheren voor een enkele boer ook te denken aan biologische landbouw.

Ook bij de rundveehouderijbedrijven zijn er velen met een onvoldoende bedrijfsomvang. Vergroting van de bedrijfsomvang kan gerealiseerd worden door minder jongvee en mestvee te houden en zich vollediger te richten op de melkveehouderij. Uitbreiding van de veestapel zal gepaard moeten gaan met intensiever graslandgebruik. Ook zullen er meer ligboxenstallen moeten komen. De voordelen van een ligboxenstal kunnen evenwel pas optimaal gebruikt worden als men voldoende grond aan huis heeft.

Andere mogelijkheden ter verbetering van de omvang van de bedrijven zouden ontstaan wanneer er meer grond beschikbaar kwam. Dit kan alleen gebeuren wanneer er meer personen met landbouw stoppen. Hierbij valt in eerste instantie te denken aan personen die als nevenactiviteit wat landbouwgrond bewerken en aan de rustende boeren die nog een hoeveelheid grond in exploitatie hebben. Ook zijn er een aantal hoofdberoepsbedrijven waarop het bedrijfshoofd ouder dan 65 jaar is. Sommigen daarvan hebben geen bedrijfsopvolger. Wanneer er in deze categorieën meer bedrijfsbeëindiging zou voorkomen zou dit voor jongeren ruimte kunnen bieden om hun bedrijf meer levenskansen te geven.

Een laatste aspect dat wellicht goede perspectieven biedt vormt de recreatie. Door de toenemende vrije tijd en de stijgende kosten van vervoer zoekt men recreatieplaatsen dichterbij. Aanvulling van het agrarisch inkomen met behulp van deze recreatie zal in toenemende mate mogelijkheden bieden. Deze extra inkomsten leveren een bijdrage aan de continuïteit van veel Walcherse landbouwbedrijven. Met name wat dit aspect betreft is het ook voor de landbouw wenselijk dat de vakantieganger ook in de toekomst naar Walcheren blijft komen. Een mooie natuur en goed landschap zijn hierbij onontbeerlijk.

In het voorgaande zijn een aantal mogelijkheden geschetst voor ontwikkelingsrichtingen van de Walcherse landbouw. Een goede landinrichting kan een voorwaarde of een stimulans zijn om de aanwezige mogelijkheden ook daadwerkelijk te benutten.

LITERATUURLIJST

- ANWB, Afdeling Recreatie, Milieu en Landschap.
De kampeerwet in 't kort.
Den Haag, 1981.
- Centraal Bureau van de tuinbouwveilingen in Nederland
en Coöperatieve tuinbouwveiling Walcheren.
Jaarverslagen 1975-1980.
- Centraal Bureau voor de Statistiek.
Bevolking der gemeenten van Nederland.
Jaargangen 1971-1981.
Den Haag, 1981.
- Centraal Bureau voor de Statistiek/
Landbouw-Economisch Instituut
Structuurenquête akkerbouwbedrijven 1975/76.
Voorburg, februari 1978.
- Centraal Bureau voor de Statistiek.
Oogstramingen. Diverse jaargangen.
Den Haag, 1976-1981.
- Centrale Cultuurtechnische Commissie.
Landinrichting "Walcheren". Advies ex. artikel 32 van de
Ruilverkavelingswet 1954.
Middelburg, juni 1981.
- Diskussiebrochure voor boeren door boeren.
Een visie op de Walcherse ruilverkaveling.
Walcheren, mei 1981.
- Districtsbureau voor de arbeidsvoorziening in de
provincie Zeeland.
Arbeidsmarktbeschrijving 1976 t/m 1979.
Middelburg, 1976 t/m 1979.
- Economisch Technisch Instituut voor Zeeland.
Zeeland in cijfers 1970-1980.
Middelburg, 1980.
- Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding.
Enige belangrijke verkavelingskenmerken van Nederland.
Wageningen, februari 1979.
- Interprovinciaal Overlegorgaan voor de akkerbouw-
aangelegenheden in het zuidwesten.
De 15 tot 30 ha akkerbouwbedrijven in het zuidwestelijk
zeekleigebied.
Goes, november 1981.
- Landbouw-Economisch Instituut.
Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw. Diverse jaren.
Den Haag, 1976-81.

Literatuurlijst (vervolg)

Landbouw-Economisch Instituut.
Landbouwcijfers. Tuinbouwcijfers. Diverse jaargangen.
Den Haag, 1970-81.

Landbouw-Economisch Instituut.
Landbouw-Economisch Bericht. Diverse jaargangen.
Den Haag, 1977-82.

Landbouw-Economisch Instituut.
Van Bedrijfsuitkomsten tot financiële positie.
Den Haag, november 1981.

Landinrichtingsdienst.
Inventarisatie van de Plattelandswegen.
Utrecht, december 1977.

Landinrichtingsdienst.
Inventarisatie van de waterbeheersing.
Utrecht, september 1978.

Ministerie van Landbouw en Visserij en Ministerie van
Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
Structuurschema Landinrichting.
Den Haag, januari 1981.

Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk.
Kamperen bij de boer.
Den Haag, 1979.

Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en
Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud.
Deel a: Beleidsvoornemen.
Rijswijk, 1981.

Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
en Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
Structuurschema Openluchtrecreatie.
Deel a: Beleidsvoornemen.
Den Haag, april 1981.

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
Nota Landelijke Gebieden.
Deel d: Regeringsbeslissing met nota van toelichting.
Den Haag, augustus 1979.

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.
Verstedelingsnota deel a: Beleidsvoornemens over spreiding,
verstedelijking en mobiliteit.
Den Haag, 1976.

Onderzoek Commissie "Walcheren Waarheen".
Walcheren Daarheen.
Biggekerke/Oostkapelle, december 1978.

Literatuurlijst (vervolg)

Projectgroep Walcheren.
Eindverslag projectgroep Walcheren.
Wageningen, oktober 1981.

Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de
Landbouw in Zeeland.
Koers 1980.
Goes, juni 1976.

Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de
Landbouw in Zeeland.
Kompas 1985.
Goes, juni 1981.

Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de
Landbouw in Zeeland.
Walcheren Waarheen?
Goes, november 1977.

Provinciale Staten van Zeeland.
Streekplan Midden-Zeeland.
Middelburg, mei 1982.

Stichting Centrale Melkcontrole Dienst.
Jaarverslag 1980.
Alphen a/d Rijn, 1981.

Stichting voor Bodemkartering.
Bodemkundig-hydrologische inventarisatie.
Wageningen, december 1977.

Stichting voor Bodemkartering.
Bodem van Zeeland.
Wageningen 1965.

Stuurgroep Streekplan Midden-Zeeland.
Voorontwerp van het Herziene Streekplan Midden-Zeeland.
Middelburg, 1980.

Bijlage 1. Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de districtbureauhouders in de administratie opgenomen personen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfs-eenheden.

2. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven = A- + B-bedrijven:

A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;

B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C- + D-bedrijven:

C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

D: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Standaardbedrijfseenheden

Standaardbedrijfseenheden zijn een maat voor de economische betekenis van agrarische bedrijfstakken op basis van de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Ook de omvang van een landbouwbedrijf of een bedrijfsonderdeel van een dergelijk bedrijf wordt in sbe uitgedrukt.

Per gewas of dier worden de volgende normen gehanteerd:

	Sbe per ha		Sbe per dier
Grasland	1,0	Melkkoeien	2,5
Snijmais	3,5	Jongvee	0,7
Consumptieaardappelen (klei)	7,5	Mestvee	0,7
Suikerbieten	6,5	Mestvarkens	0,18
Granen	2,5	Opfokzeugen	0,18
Bruine, witte bonen	3,5	Fokzeugen	1,4
Erwten, capucijners	3,5		
Graszaad	3,0		
Vlas	3,5		
Zaaiuien	7,0		

Een standaardbedrijfseenheid (sbe) komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten, d.w.z. kosten voor grond (netto-pacht), arbeid (loon) en kapitaal (rente) in een bepaalde basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Het aantal sbe is een maatstaf voor de produktieomvang van een agrarisch bedrijf en voor de afzonderlijke produktierichtingen binnen dat bedrijf. Als uitgangspunten voor de kosten is 1975 genomen. Het aantal sbe voor een ha gewas of dier wordt gevonden door de toegerekende kosten (arbeid, grond, kapitaal) voor die ha of dat dier door 400 te delen. Zo zijn de bovenstaande normen verkregen.

4. Grootveeëenheden (g.v.e.)

Een g.v.e. komt overeen met de jaarlijkse voedernorm (in VEM) van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproduktie van 15 liter en 4% vet. Het veebestand wordt daarbij als volgt "gewogen":

1 koe = 1,0 g.v.e.   1 stuks mestvee = 0,7 g.v.e.
1 stuks jongvee = 0,4 g.v.e.   1 schaap = 0,1 g.v.e.

Bijlage 1 (vervolg)

5. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de intensieve veehouderij.

Afhankelijk van het voor deze onderdelen gevonden percentage zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Voor Walcheren resulteerde dit in de volgende type-indeling:

1. Zuivere akkerbouwbedrijven: op deze bedrijven bestaat 80% of meer van alle sbe uit akkerbouw.
2. Overige akkerbouwbedrijven: op deze bedrijven bestaat 60 tot 80% van alle sbe uit akkerbouw.
3. Rundveebedrijven: op deze bedrijven bestaat 60% of meer van alle sbe uit rundveehouderij.
4. Intensieve veehouderijbedrijven: op deze bedrijven bestaat 60% of meer van alle sbe uit intensieve veehouderij.
5. Tuinbouwbedrijven: 60% of meer van alle produktie bestaat op deze bedrijven uit tuinbouwprodukten.
6. Gemengde bedrijven: niet één produktietak domineert zodanig dat het bedrijf tot één van 5 voorgaande bedrijfstypen behoort.

6. Beroepsbeëindiging

Beëindiging van de beroepsperiode door de oudere generatie, waarna overdracht van het bedrijf aan de jongere generatie. Bij ontbreken van een opvolger, opheffing van bedrijf of na inkrimping van produktieomvang voortzetting van bedrijf in de D-groep als rustend landbouwer of tuinder.

7. Beroepsverandering

Het gaan uitoefenen van een ander hoofdberoep dan landbouwer of tuinder wordt het grondgebruik en/of het vee gedeeltelijk aangehouden, dan blijft men geregistreerd in groep C zo niet, dan in het bedrijf opgeheven en uit de registratie verdwenen.

8. "Blijvers" en "Wijkers"

Als blijvers zijn aangemerkt die bedrijven, welke op grond van hun omvang, hun groei in het jongste verleden, hun ligging en gebouwensituatie, de kwaliteit van hun ondernemerschap en/of zijn opvolger, de financiële mogelijkheden en de produktieomstandigheden, zullen blijven voortbestaan. Niet alle bedrijven die als blijvers zijn aangemerkt, hebben een eigen opvolger. Deze bedrijven zijn echter zodanig van omvang, ligging enz., dat wanneer het huidige bedrijfshoofd ermee ophoudt, er zeker gegadigden voor zullen komen.

9. Cultuurgrond

Tussen de uitkomsten van de Bodemstatistiek en de Landbouwtelling m.b.t. het areaal cultuurgrond bestaat een verschil, dat onder meer wordt veroorzaakt doordat bij de Landbouwtelling bedrijven met minder dan 10 sbe niet worden meegeteld. Verder ontstaat er een verschil doordat bij de Bodemstatistiek de kadastrale oppervlakte genomen wordt. Dit betekent dat daarbij ook erven, verspreide bebouwing, kleine bossages, landbouwwegen enz., indien ze in het landbouwgebied liggen, tot het areaal cultuurgrond worden gerekend

Bijlage 1 (vervolg)

10. Verkaveling en parcelering

Een topografisch perceel is een stuk grond dat omgeven is door topografische grenzen, zoals sloten, heggen, houtwallen e.d.

Een huiskavel is een kavel waarop het (de) bedrijfsgebouw(en) staat (staan).

Een onregelmatig perceel is een perceel dat niet ten minste één paar evenwijdige zijden heeft.

Een gebruik perceel is een stuk grond (vaak onderdeel van een kavel), dat vaak in één gang wordt bewerkt, en/of met een gewas wordt beteeld.

Een kavel is een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers. In dit aaneengesloten stuk grond mogen geen grenzen voorkomen, zoals wegen, waterlopen en spoorbanen.

Een bedrijfskavel is een stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers. In dit aaneengesloten stuk grond mogen wel ter plaatse overschrijfbare grenzen voorkomen, zoals wegen, waterlopen, spoorbanen. Indien bedoelde grenzen onoverschrijdbaar zijn is er sprake van meerdere bedrijfskavels.

Bijlage 3. De akkerbouw en akkerbouwmatige tuinbouw naar arealen (ha) gewassen
in 1976 en in 1981 in het studiegebied

	1976	1981
Granen totaal	2.163	2.627
w.v. wintertarwe	1.513	2.089
zomergerst	512	456
Suikerbieten	2.131	1.979
Aardappelen totaal	733	925
w.v. pootaardappelen	9	2
Landbouwzaden totaal	1.106	1.113
w.v. graszaad	556	1.085
blauwmaanzaad	538	5
Peulvruchten totaal	811	459
w.v. bruine bonen	582	328
groene erwten (droog te oogsten)	179	107
Snijmais	316	517
Voederbieten	111	73
Overige akkerbouwgewassen totaal	361	245
w.v. vlas	314	175
lucerne	47	70
Akkerbouwmatige tuinbouwgewassen totaal	588	545
w.v. uien	566	494

Bijlage 4. Normen voor de berekening van de netto-toevoegde waarde (in guldens)

	Boekjaar		Gemiddeld
	1977/78	1978/79	1979/80
Grotere akkerbouwbedrijven in het Zuidwestelijk Kleigebied:			
non-factorkosten per sbe	563	557	553
opbrengsten per sbe	800	942	912
netto-toevoegde waarde per sbe	237	385	442
Kleinere akkerbouwbedrijven in Kleigebieden:			
non-factorkosten per sbe	573	559	538
opbrengsten per sbe	813	926	964
netto-toevoegde waarde per sbe	240	367	426
Grotere weidebedrijven in het Westelijk Weidegebied:			
non-factorkosten per sbe	661	650	759
opbrengsten per sbe	1.120	1.086	1.110
netto-toevoegde waarde per sbe	459	436	351
Kleinere weidebedrijven in de Klei- en Veengebieden:			
non-factorkosten per sbe	587	604	712
opbrengsten per sbe	1.019	1.031	1.060
netto-toevoegde waarde per sbe	432	427	348
Kleinere intensieve veehouderijbedrijven in alle Zandgebieden:			
non-factorkosten per sbe	1.326	1.035	1.195
opbrengsten per sbe	1.705	1.370	1.482
netto-toevoegde waarde per sbe	379	335	287
Fruiteeltbedrijven in West-Nederland:			
non-factorkosten per sbe	416	435	426
opbrengsten per sbe	768	737	753
netto-toevoegde waarde per sbe	352	302	327
Extensieve opengrondsgroenteteeltbedrijven:			
non-factorkosten per sbe	383	368	376
opbrengsten per sbe	728	762	745
netto-toevoegde waarde per sbe	345	394	369

Bron: LEI-Boekhoudingen.

Bijlage 5. Benadering 1) van de gemiddelde omzet en netto-toegevoegde waarde in guldens van de land- en tuinbouw in het studiegebied over de laatste drie boekjaren

	Produktie- omvang in 1981	Non-factorkosten		Opbrengsten		Netto-toegevoegde waarde	
		per sbe	totaal	per sbe	totaal	per sbe	totaal
Akkerbouw	38.139	558	21.281.562	908	34.630.212	350	13.348.650
Rundveehouderij	26.674	660	17.604.840	1.070	28.541.180	410	10.936.340
Intensieve veehouderij	4.901	1.185	5.807.685	1.519	7.444.619	334	1.636.934
Tuinbouw	10.679	400	4.271.600	750	8.009.250	350	3.737.650
Totaal	80.393	.	48.965.687	.	78.625.261	.	29.659.574

1) Globale schatting met behulp van normen ontleend aan het LEI-boekhoudnet.

Bijlage 6. Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1976-1991

Leeftijdsklasse in 1976	Aantal bedrijven in 1976	1976 - 1981			Aantal bedrijven in 1981
		afname bedrijfshoofden		nieuwe bedrijfs- hoofden	
		beroeps- beëindi- ging	beroeps- verande- ring		
		-	-	-	+
Tot 25 jaar	2		1		
25-30 "	18		1	4	4
30-35 "	33		3		18
35-40 "	83		3	5	14
40-45 "	97		9	3	8
45-50 "	103		6	2	5
50-55 "	101	7	5	4	3
55-60 "	86	20	3		6
60-65 "	66	47			
65-70 "	15	12			
70 jaar e.o.	8	1			
Totaal	612	87	31	18	58

Leeftijdsklasse in 1981	Aantal bedrijven in 1981	1981 - 1986			Aantal bedrijven in 1986
		afname bedrijfshoofden		nieuwe bedrijfs- hoofden	
		beroeps- beëindi- ging	beroeps- verande- ring		
		-	-	-	+
Tot 30 jaar	5			1	5
30-35 "	31		3		21
35-40 "	44		2	3	16
40-45 "	83		8	2	9
45-50 "	90		5	2	6
50-55 "	98	7	5	4	3
55-60 "	91	21	3		7
60-65 "	63	45			
65-70 "	19	15			
70 jaar e.o.	10	5			
Totaal	534	93	26	12	67

Bijlage 6 (vervolg)

Leeftijdsklasse in 1986	Aantal bedrijven in 1986	1986 - 1991			Aantal bedrijven in 1991	
		afname beroeps- beëindi- ging	bedrijfshoofden beroeps- verande- ring	overige oorza- ken		nieuwe bedrijfs- hoofden
Tot 30 jaar	5			1	5	5
30-35 "	25		2		20	24
35-40 "	44		2	3	16	39
40-45 "	48		5	1	9	48
45-50 "	79		5	2	6	48
50-55 "	86	6	4	3	3	75
55-60 "	89	21	3		6	79
60-65 "	67	47				65
65-70 "	18	14				20
70 jaar e.o.	9	4				9
Totaal	470	92	21	10	65	412

Bijlage 7 Verdeling van de bedrijven in de bebouwde kommen naar bedrijfsoppervlakte en kern

	Bedrijfsoppervlakte (ha)					Totaal
	tot 10	10-15	15-20	20-30	30 e.m.	
Westkapelle	5	3	2	1	2	13
St. Laurens	4	1	-	3	1	9
Koudekerke	-	4	2	-	-	6
Meliskerke	-	1	3	2	-	6
Gapinge	3	1	-	1	-	5
Aagtekerke	1	-	2	1	-	4
Vrouwenpolder	-	2	1	-	-	3
Biggekerke	1	-	1	1	-	3
Oostkapelle	-	-	1	-	1	2
Domburg	-	-	-	1	-	1
Grijpskerke	-	-	1	-	-	1
Ritthem	-	-	-	1	-	1
Serooskerke	-	1	-	-	-	1
Totaal	14	13	13	11	4	55